

**TURUN
YLIOPISTO**

Tunteiden kirjo miehitetyssä kaupungissa

Tunteet Marta Hillersin omaelämäkerrallisessa teoksessa *Nainen Berliinissä*
kevätkesällä 1945

Katja Keskitalo
Sivuainetutkielma
Euroopan ja maailman historia sivuaineena
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Humanistinen tiedekunta
Turun yliopisto
Huhtikuu 2026

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Sivuaineen tutkielma

Euroopan ja maailman historia sivuaineena

Katja Keskitalo

Tunteiden kirjo miehitetyssä kaupungissa – Tunteet Marta Hillersin omaelämäkerrallises- sa teoksessa Nainen Berliinissä kevätkesällä 1945

Sivumäärät: 39 sivua

Tutkielmassa käsitellään saksalaisen journalistin Marta Hillersin tunteita Berliinin valtauksen aikana kevätkesällä 1945. Tunteita tarkastellaan laadullisesti alkuperäisaineiston avulla. Tutkielman alkuperäisaineistona toimii Marta Hillersin omaelämäkerrallinen teos Nainen Berliinissä vuodelta 1960, jonka on suomentanut Mirja Rutanen. Tunteiden tutkiminen omaelämäkerrallisen aineiston avulla on tärkeää, jotta saadaan lisää tietoa eri aikoina eläneiden ihmisten kokemuksista, tietynä aikana vallinneista tunteista sekä ajan ja kulttuurin mahdollisesta vaikutuksesta tunteiden kokemiseen.

Alkuperäisaineistossa esiintyy monipuolinen tunteiden skaala. Hillersin tunteet vaihtelevat ilon, onnen, toivon ja turvan tunteista suruun, inhoon, vihaan ja pelkoon. Erityisesti aineiston alkupuolella Berliinin valtauksen aikana painottuvat negatiivisina koetut tunteet, kuten pelko, suru ja inho. Hillers kokee turvan tunnetta ympärillään olevista ihmisistä, kellarien suojasta ja omasta päiväkirjastaan. Sodan eri väkivallan muodot saavat hänet tuntemaan inhoa, pelkoa ja vihaa. Sodan loppuvaiheessa ja lopulta rautessa tunteet muuttuvat ristiriitaisiksi epävarman tulevaisuuden vuoksi. Lisäksi Hillers kokee onnen ja toivon tunteita sekä elämäniloa sodan päättymisestä. Sota ja sen seuraukset jättivät Hillersiinkin jälkensä, ja aineistosta käy ilmi ennen kaikkea turtumus pitkään jatkuneeseen äärimmäiseen tilanteeseen.

Tunteiden historian tutkimus on yleistynyt viime vuosikymmenten aikana, joka johtuu osittain tunteiden ilmaisun korostuneesta asemasta länsimaissa. Omaelämäkerrallinen teos tutkimusaineistona antaa henkilökohtaista ja usein spesifiä tietoa tietyn ajan tapahtumista ja kirjoittajan tunteista, ollen rikas aineisto tutkijalle. Tunteiden tutkiminen omaelämäkerrallisten aineistojen avulla antaa subjektiivisen kuvan tietyn ajan ja henkilön kokemuksista ja tunteista, joita historian tapahtumat ovat herättäneet.

Avainsanat: tunne

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	Sota vyöryy Berliiniin – pelkoa, turvaa ja tunteettomuutta	13
2.1	Pommisuojaajat ja päiväkirja – kaksi turvan tuojaa	14
2.2	Tunteeton nukke ja turvahenkilöt	19
3	Sota päättyy – toivoa ja turtumusta	25
3.1	Loppuun palaneet tunteet	25
3.2	Sodan jälkipyykki – lyijynraskas tulevaisuus	29
4	Lopuksi	36
	Lähteet	37

1 Johdanto

Pelko, suru, kauhu ja inho. Toisaalta myös ilo, turva, kiitollisuus ja toivo. Näistä tunteista huolimatta kevätkesä vuonna 1945 tuntui usein kaikkien tunteiden hautausmaalta. Toisen maailmansodan viimeiset hetket olivat täynnä raskaita kokemuksia, jotka olivat kuitenkin liian todellisia unohdettaviksi. Berliini odotti Neuvostoliiton viimeistä hyökkäystä huhtikuun alussa vuonna 1945. Historioitsija Anthony Beevor kuvailee kaupungin tunnelman sisältäneen ”kuumeista uupumusta, kauheaa ennakkoavistusta ja epätoivoa”. Beevor esittää, että kaupungin tunnelma oli murheellinen ja toivoton. Useimmat ihmiset eivät jaksaneet edes teeskennellä rohkeaa, vaan suhtautuivat tilanteeseen sen mukaan, mitä se todellisuudessa oli.¹ Pommitusojan hämärä ja päiväkirja turvanaan Marta Hillers selvisi lukemattomista vääryyksistä ja kauheuksista, joita sota ja sen usein tunteettomilta vaikuttavat osapuolet aiheuttivat.

Toisen maailmansodan loppupuolella tapahtunut Berliinin valtaus herätti saksalaisnaisessa monenlaisia tunteita, joita hän kirjasi ylös omaan päiväkirjaansa kevätkesällä 1945. Tutkielma tarkastelee saksalaisnaisen varjoon jääneitä kokemuksia ja hänen kokemiaan tunteita toisen maailmansodan loppupuolella omaelämäkerrallisen aineiston avulla. Menneisyyden suurten tapahtumien aiheuttamien tunteiden tutkiminen auttaa ymmärtämään ihmisten kokemuksia äärimmäisissä olosuhteissa. Tunteiden tutkiminen on myös kulttuurien ja kontekstien tutkimusta, jotka puolestaan auttavat selittämään tunteiden kokemista eri kulttuureissa ja eri aikoina. Menneisyyden tunteiden tutkiminen auttaa ymmärtämään sitä, miten tunteet ovat eri aikoina muuttuneet.

Tunteiden tutkimus on lisääntynyt viime vuosikymmenien aikana. Arvostettu saksalaishistorioitsija Ute Frevert kirjoittaa tutkimuksessaan, että tunteet ovat muovanneet ja vaikuttaneet yksilöiden lisäksi kokonaisia yhteiskuntia. Hän tutkii teoksessaan kahtakymmentä tunnetta, muun muassa vihaa, surua, rakkautta, ylpeyttä, häpeää ja luottamusta 1900-luvun Saksassa. Tunteet ovat värittäneet montaa tapahtumaa Saksan historiassa. Frevert tarkastelee tutkimuksessaan, miten tunteet tekevät historiaa, ja miten historia puolestaan vaikuttaa tunteisiin ja niiden muovautumiseen. Tunteet saavat ihmiset tekemään asioita, ja toisaalta jättämään niitä tekemättä. Sosiaaliset instituutiot ja tapahtumat muuttavat tunteita eri konteksteissa. Esimerkiksi maailmansotia seurannutta pelkoa sodasta ja väkivallasta ei ilmennyt samassa mittakaavassa ennen vuonna 1914.²

¹ Beevor 2007.

² Frevert 2023, 1–19.

Tutkielman alkuperäisaineistona toimii saksalaisen Marta Hillersin päiväkirjaksi luonnehdittu teos *Nainen Berliinissä*.³ Mirja Rutasen suomennos julkaistiin vuonna 1960. Tutkielman tutkimuskysymys on seuraava: Minkälaisia tunteita Marta Hillers kuvailee kokeneensa Berliinin valtauksen aikana kevätkesällä 1945 omaelämäkerrallisen teoksen *Nainen Berliinissä* mukaan? Tutkielman toinen keskeinen tutkimuskysymys on: Minkälaisia tunteita sodan päättymisen ja tulevaisuus herätti Hillersissä? Aineistoa tutkitaan tunnehistorian näkökulmasta, ja sen avulla tarkastellaan Hillersin kokemia ja kuvailemia tunteita noin kahden kuukauden mittaisena aikana. Aineiston tarkastelu etenee tutkielmassa kronologisesti teoksen päiväkirjanomaisten merkintöjen mukaan. Tunteiden tutkiminen omaelämäkerrallisen teoksen avulla antaa muistelmien ja kirjeiden tavoin läheisen kuvan tutkittavasta henkilöstä. Hillersin tekstien avulla päästään syvemmälle henkilön omaan ajatusmaailmaan ja siten tutkimuksen kohteeseen, itse tunteisiin.

Marta Hillers oli saksalainen journalisti. Hän syntyi Krefeldissä vuonna 1911, ja opiskeli Pariisissa. Myöhemmin hän matkusti laajasti Euroopassa, mukaan lukien Neuvostoliitossa. Hän puhui saksan lisäksi ranskaa ja venäjää, josta oli hänelle myöhemmin hyötyä Berliinin valtauksen aikana.⁴ Kirjoittaja piti päiväkirjaa Berliinin valtauksen aikana. Hän kirjoitti mietteensä kolmeen kouluvihkoon, jotka hän kirjoitti puhtaaksi heinä- ja elokuussa 1945. Rutasen käännöksen mukaan Hillers kirjoitti tekstinsä puhtaaksi hänelle läheistä henkilöä varten.⁵ Tässä kohtaa myös muistiin noussutta lisättiin tekstin joukkoon. Valmiista puhtaaksikirjoitetusta tekstistä tuli yhteensä 121 sivun pituinen teos. Hillersin tuttava ja kirjailija Kurt W. Marek, joka käytti peitenimeä C. W. Ceram, antoi tämän käsikirjoituksen kustantajalle New Yorkissa, joka julkaisi käännöksen syksyllä 1954. Teos julkaistiin siten melkein kymmenen vuotta alkuperäisen lähteen syntymisen jälkeen. Ceramina tunnettu kirjailija oli kuuluisa arkeologisista teoksistaan. Hän kuului myös Wermahchtin propagandajoukkoihin, joista hän pyrki erottamaan itsensä käyttämällä pseudonyymiä. Hillers myöntyi myöhemmin saksankielisen painoksen julkaisuun. Rutasen käännöksen alkulauseen mukaan teoksessa esiintyvät erisnimet ja yksityiskohdat muutettiin hienotunteisuussyistä.

Teos luonnehtii itseään päiväkirjaksi, mutta käsitteen käyttäminen on jonkin verran harhaanjohtavaa aineiston muunnellun rakenteen vuoksi. Suomenkielinen painos kuvailee teosta nimellä *Nainen Berliinissä: Autenttinen päiväkirja Berliinistä ajalla 20.4.-22.6.1945*.

³ Hillers 1960.

⁴ Plumly 2021, 76.

⁵ Hillers 1960, 11.

Internetissä teoksesta käytetään usein päiväkirjanimityksen lisäksi käsitettä omaelämäkerrallinen teos tai muistelmateos. Suomennos on nimensä mukaisesti päiväkirjamainen, sisältäen tekstien alussa lajityypille konventionaaliset päivämäärämerkinnät ja tarkat ajankohdat, jolloin tekstit on kirjattu. Tekstin rakenne on kuitenkin muuttunut alkuperäisistä kouluvihkoista, joka näkyy teoksen eri osissa esimerkiksi seuraavasti: “tämä on lisätty myöhemmin sivun alareunaan” ja ” - - tämä on kirjattu sivun reunaan”. Julkaistu teos on siistitty marginaalimerkinnoistä ja kirjoitettu puhtaaksi tekstiksi, lopulta jopa kaunokirjalliseen muotoon. Alkuperäisiä kouluvihkoja kuvaillaan tiiviisti kirjoitetuiksi, jokaisen sivun olleen täynnä merkintöjä ja myös myöhemmin lisättyjä raapustuksia. Aineistoa tutkittaessa on otettava huomioon kirjoittajan mahdolliset omat kommentit, joita hän on itse lisännyt myöhemmin omaa tekstiä lukiesaan. Erilliset reunamerkinnot ja muut huomiot on syytä tutkia aineiston alkuperäisten merkintöjen lisäksi.⁶

Teos julkaistiin noin kymmenen vuotta tapahtumien jälkeen kirjoittajan tuttavan aloitteesta. Teos julkaistiin ensin englannin kielellä, jonka jälkeen se käännettiin useammalle kielelle, kuten hollanniksi, italiaksi, tanskaksi, ruotsiksi, norjaksi, espanjaksi ja japaniksi. Vuonna 1959 teos ilmestyi viimein saksaksi. Tutkielman alkuperäisaineisto on suomennos, joka ilmestyi vuonna 1960. Eri suomennoksissa on havaittavissa jonkin verran eroja, mutta ne ovat lähinnä nyanssieroja.⁷ “Jyrinä” on muutettu “jylinäksi” ja “öljylamppu” “petrolilamputiksi”. “Korvat menevät lukkoon” on uudemmassa käännöksessä “korvat kuuroutuvat” ja “nyt meni viimeinenkin toivo” on muutettu “kyllä kai jokainen sen verran on vielä pitänyt toivoa yllä”. Nyanssierojen lisäksi suomennosten välillä on kuitenkin huomattavissa myös merkittäviä eroja sanavalinnoissa. “Minulle on tehty kaksi kertaa väkivaltaa” on muutettu muotoon “ne raiskasivat minut kaksi kertaa”. Aikaisempi suomennos päättyy Hillersin kirjoittaessa, että hän on päättänyt lainata ystävältään kirjoituskoneen, jolla hän kirjoittaa päiväkirjansa siistiksi puhtaalle paperille. Tällaista mainintaa ei ole lainkaan uudemmassa suomennoksessa. Alkuperäiset päiväkirjatekstit ovat mahdollisesti muuttuneet vuosien aikana, ja käännös on voinut muuttaa alkuperäistä viestiä entisestään. Sodan päättymisen jälkeinen vuosikymmen oli Saksassa syyllisyyden värittävä, joka saattoi omalta osaltaan vaikuttaa siihen, miten teos haluttiin esittää sen julkaisuaikana. Käännöksen käyttäminen tutkimuksessa on riski, joka tulee ottaa huomioon tutkielman teossa. Kaikkia sanoja ja sanontoja ei ole mahdollista kääntää suoraan kieleltä

⁶ Sjö & Leskelä-Kärki 2020, 28.

⁷ Ilona Nykyrin suomentama versio ilmestyi vuonna 2006.

toiselle, eikä niiden merkitys välttämättä pysy samana. Myös tulkinnalla on suuri rooli käännösten tekemisessä ja edelleen niiden lukemisessa.

On tärkeää ottaa huomioon, että teos saattaa sisältää myös fiktiota. Jennifer Redmann on tutkinut teoksen aitouden aiheuttamaa keskustelua esseessään *Diary as History or Fiction of the Self*. Vaikka teosta pidetään usein historiallisena dokumenttina, kun sitä luetaan omaelämäkerrallisena tekstinä, se paljastaa paljon kielen voimasta luoda ”itsejä” vastauksena väkivaltaan, kaaokseen ja traumaan. Redmannin mukaan päiväkirjan kirjoittajana Hillers luo maailman, jossa hän itse on pääosassa, ja pystyy kirjoittamisen avulla heijastamaan kuvaa esimerkiksi omasta tulevaisuudestaan. Joissain kohdissa kirjoittaja vaikuttaa erityisen itsevarmalta, ja toisissa tilanteissa epävarmuus paljastuu.⁸ Muistiin nousseen tiedon lisääminen alkuperäisen tekstin joukkoon on voinut muuttaa viestiä, joka tekstillä on haluttu välittää mahdolliselle lukijalle. Päiväkirjatekstit on kirjoitettu Hillersin mukaan ”omaksi iloksi”, pitääkseen hänet järjissään.⁹ Tutkielman teossa on tärkeää huomioida se mahdollisuus, että kirjoituksia on muunneltu sen jälkeen, kun on tiedostettu niiden tulevan julkisesti yleisön luettavaksi.

Alkuperäisaineiston käyttämisessä on omat haasteensa, sillä kyseessä on alun perin päiväkirjaksi tarkoitettu teos, joka on muuttanut muotoaan useiden versioiden ja käännösten myötä. Vuosien aikana tekstejä on kirjoitettu puhtaaksi, mahdollisesti muunneltu, lisätty tekstiä, käännetty ja julkaistu uudelleen. Omaelämäkerrallisia teoksia tutkittaessa tuleekin ottaa huomioon, onko julkaistuja teoksia myöhemmin editoitu.¹⁰ Alkuperäisten kouluvihkojen tutkiminen mahdollistaisi totuudenmukaisemman tutkimusaineiston. Tekstit ovat muuttuneet jonkin verran vuodesta 1945 aina 2000-luvulle tultaessa. Toisen maailmansodan tapahtumia ja etenkin lasten kokemuksia tutkineen Yuliya von Saalin artikkeli tarkastelee teoksen *Nainen Berliinissä* poikkeuksellista julkaisuhistoriaa, sen vastaanottoa sekä nousua kansainväliseksi bestselleriksi. Saalin mukaan teoksen merkitys ei johtunut pelkästään sen sisällöstä, vaan ennen kaikkea siitä, miten ja milloin se julkaistiin ja tulkittiin eri historiallisissa konteksteissa. Teoksen vastaanotto muuttui ratkaisevasti vuosikymmenten aikana. Vaikka teoksen ensijulkaisu 1950-luvulla Yhdysvalloissa ja Englannissa herätti kiinnostusta, Saksassa se torjuttiin kielteisesti, koska se rikkoi sodanjälkeistä saksalaista uhri- ja sankarimyyttiä. Saksan suhtautuminen liittyi sekä seksuaaliväkivallan tabuun että haluttomuuteen kuvata saksalaisia uhreja tavalla, joka kyseenalaisti kollektiivisen häpeän ja syyllisyyden. 2000-luvulla teoksen uuden julkaisun

⁸ Redmann 2008, 193, 207.

⁹ Hillers 1960, 26.

¹⁰ Sjö & Leskelä-Kärki 2020, 28.

aikana Saksassa käytiin avoimempaa keskustelua naisten kokemuksista sekä siviilien kärsimyksistä sodassa. Hillersin henkilöllisyyden paljastuminen lisäsi teoksen uskottavuutta, mutta herätti myös uusia eettisiä kysymyksiä. Saal analysoi teosta artikkelissaan kulttuurituotteena ja muistitietona, joka muovautuu sen vastaanoton, markkinoinnin ja historiallisten keskustelujen kautta.¹¹

Vaikka omaelämäkerrallisia dokumentteja, esimerkiksi päiväkirjoja, on käytetty paljon historiantutkimuksen lähteenä, on kyseiseen lajityyppiin ja siihen liittyvään kerronnan muotoon kiinnitetty vasta vähän huomiota. Kirjoittajan henkilökohtaisen arjen lisäksi niissä on läsnä laajempi historiallinen aika, jonka vuoksi aineistot ovat erittäin monipuolisia ja rikkaita lähteitä historiantutkimukseen. Konflikteja ja rauhaa tutkineen Roger Mac Gintyn artikkelin mukaan muistelmat ja päiväkirjojen kaltaiset aineistot tulkitsevat kokemuksia, säilyttävät faktoja ja ilmaisevat tunteita sen mukaan, mikä on koettu henkilökohtaisesti merkitykselliseksi. Niillä on ensi käden välittömyys, koska kirjoittajat ovat olleet läsnä kuvattujen tapahtumien aikana ja ovat usein olleet itse osana niitä. Muistelmat ja päiväkirjat ovat arvokkaita, sillä ne ovat usein yksilöllisiä tai alisteisia ääniä, jotka jäävät kuulematta tai jotka yhdistetään muiden – usein valtaapitävien – äänien kanssa. Mac Ginty viittaa Strachaniin kirjoittaessaan, että päiväkirjamerkintöihin tallentuu usein ”sodan pienet kauhut”, kuten erilaiset sairaudet, väsymys ja uupumus. Päiväkirjoihin tallennetaan usein itseä lähellä olevat asiat ja päivien tapahtumat, ei suurta kokonaisuutta sodasta, puhumattakaan historian kulusta. Joidenkin aineistojen kohdalla emotionaalinen ulottuvuus on helpompi saavuttaa, varsinkin jos niitä ei ole kirjoitettu julkaitaviksi. Useat muistelmat ja omaelämäkerralliset aineistot – erityisesti monta vuotta myöhemmin julkaistut tai uudelleenjulkaistut – sisältävät kuitenkin jonkin verran historiografista pohdintaa. Muiden henkilöiden toimittamat aineistot sisältävät joskus nykyaikaisempia kulttuurisia ja sosiaalisia tapoja.¹² Hillersin tapauksessa on otettava huomioon, että aineisto on julkaistu vuosikymmen tapahtumien jälkeen, ja sen on julkaissut joku muu.

Alkuperäisaineistossa tulee ottaa huomioon erilaiset esittämisen konventiot ja se, minkälaiset taidot kirjoittajalla on ollut omien tunteidensa ja ajatustensa esittämisessä. Todellisuudessa kirjoittajalla on voinut olla enemmän ajatuksia ja mielipiteitä, hän on voinut kokea enemmän tunteita ja käsitellä enemmän tapahtumia kuin mitä aineistosta käy ilmi. Hän on valinnut kirjata ylös tietyt tuntemuksensa ja ajatuksensa, jotka on myöhemmin julkaistu yleisölle. Menneisyyden tapahtumia ei tule tutkia absoluuttisina totuuksina, vaan on myös otettava

¹¹ Saal 2019, 343–346, 351–352, 356–357, 359, 367, 376.

¹² Mac Ginty 2021, 5–7.

huomioon mahdolliset asiat, joista on saatettu hiljetä. Teoksen esipuheessa pohditaan tunteiden kylmyyttä ja sitä, miten Hillers on kirjoittanut tapahtumista hyvin neutraalisti.¹³ Hänen kirjoituksestaan välittyy hänen henkilökohtainen kokemuksensa, sekä hänen tunteensa ja ajatuksensa sodan eri vaiheiden aikana.

Sota-aikaa on tutkittu esimerkiksi muistelmien, kirjeiden ja päiväkirjojen avulla. Päiväkirjoja ja niiden kaltaisia kirjoituksia on kirjoitettu usein sotien aikana. Ne tuovat esille muun muassa erilaiset sotakokemukset ja muistelun moninaisuuden.¹⁴ Hillersin kokemus sodasta on huomattavasti erilainen kuin esimerkiksi rintamalla olleiden sotilaiden kokemukset. Sota-ajan arkea ja siviilien kokemuksia on tutkittu edellä mainittujen aineistomuotojen avulla. Sotia on tutkittu muun muassa viime vuosikymmeninä yleistyneen tunnehistorian näkökulmasta. Naisten kokemukset ovat nousseet entistä enemmän tutkimuksen kohteeksi, samoin erilaisten vähemmistöryhmien kokemukset. Sota-ajasta on tutkittu esimerkiksi sitä, miten sota vaikutti ihmisten jokapäiväiseen elämään, ja lopulta tiettyihin yhteiskuntiin, kulttuureihin ja historiaan. Yhteiskunta- ja kulttuurihistorioitsija Claire Langhamerin mukaan sota eletään ja muistetaan usein aikana, jolloin tunteet korostuvat ja ovat intensiivisiä. Hänen teoksensa tutkii tunteita sodan keskiössä, ja tarkastelee tiettyjä tunnevastauksia tietyissä sodan vaiheissa ja paikoissa.¹⁵ Langhamerin mukaan omaelämäkerrallisissa sotakirjoituksissa naiset kuvaavat ja tulkitsevat olosuhteita, tapahtumia ja omaa rooliaan sodassa. Hän korostaa, että niiden tunnesisältö kuvaa naisten minäkuva ja avaa monimutkaisuuksia ja ristiriitaisuuksia heidän kertomustensa sisällä.¹⁶ Sota-ajan vaikutuksia on tutkittu runsaasti sekä yksilöiden että kokonaisten yhteiskuntien avulla. Sodan vaikutuksia on tutkittu kokonaisvaltaisesti eri yhteiskuntien näkökulmasta; miten sota on vaikuttanut niihin poliittisesti, taloudellisesti, emotionaalisesti ja psykologisesti.¹⁷

Tunteiden historia on nouseva historiantutkimuksen suuntaus, ja uudempaa tutkimusta aiheesta löytyy runsaasti. Tunteiden historian tutkijan Rob Boddicen mukaan on tärkeää tutkia historian ihmisten tunteita eri aikakausina. Hän painottaa etenkin kontekstisidonnaisuutta osana tunteiden tutkimista.¹⁸ Tunteita koetaan eri tavoin, joten niitä ei voi pitää universaaleina ja yleismaailmallisina reaktioina. Tunteet syntyvät usein seurauksina erilaisista tapahtumista,

¹³ Ceram 1954, 5–10.

¹⁴ Sjö & Leskelä-Kärki 2020, 13, 28.

¹⁵ Langhamer 2020, 1.

¹⁶ Langhamer 2020, 135.

¹⁷ Biess & Moeller 2010, 1, 5, 30.

¹⁸ Boddice 2022, 44–45.

ja ne ovat subjektiivisesti koettuja. Vaikka tapahtumien seuraukset olisivatkin suurelle joukolle samanlaiset, ihmiset voivat suhtautua niihin eri tavoin ja siten kokea erilaisia tunteita. Antiikin emootioiden tutkijan David Konstan mukaan tunteet ovat sidoksissa kunkin yhteiskunnan arvoihin, ja ne rakentuvat etenkin sosiaalisessa kanssakäymisessä ja sen seurauksena. Boddicen mukaan 1900-lukua voidaan pitää patologisten emootioiden aikakautena sen väkivaltaisten tapahtumien, menetysten, surun tunteiden ja nopeiden yhteiskunnallisten muutosten takia. Vuosisataa leimasi kasvava pyrkimys kategorisoida negatiivisina koettuja tunteita. Nämä tunteet määrittivät aikakautta, joka oli sotainen, väkivaltainen ja yhteiskunnallisia muutoksia ja erilaisia siirtymiä sisältävä kausi.¹⁹

Tunteiden historiaa tutkinut Richard Firth-Godbehere esittää, että tunteiden historia pyrkii ymmärtämään, miten menneisyyden ihmiset itse kokivat ja ymmärsivät tuntemuksensa. Historian tunteita voi tutkia monin tavoin eri näkökulmista, ja niitä voi tutkia laajemmin joko globaalilla tasolla tai paikallisesti. Firth-Godbeheren mukaan tunteiden tulkinta vaihtelee kontekstista ja kulttuuritekijöistä riippuen, antaen kulttuurille ja ajanjaksolle suuren merkityksen tunteiden tutkimisessa. Hän esittää ajatuksen, jonka mukaan tunteet ovat moderni kulttuurinen rakennelma. Tunteet ovat olennainen ja tärkeä osa menneisyyttä ja sen tutkimista. Historiaa ei voi olla ilman tunteiden historiaa, sillä historian tutkiminen on yritystä tuntea menneisyyttä. Firth-Godbeheren mukaan menneisyyttä ei voi tuntea, jos ei yritä ymmärtää, miltä ihmisistä silloin tuntui. Hän viittaa historioitsija Barbara Rosenweiniin esittäessään, että tapa, jolla ilmaistaan tunteita, kumpuaa joskus kansasta ja kulttuurista. Tämä viittaa jaetun tuntemuksen virtauksiin, jotka sitovat yhteisöä yhteen.²⁰ Yksin koetut sekä jaetut tunteet koetaan usein niin, miten ne on yhteiskunnallisesti hyväksytty kokea tietynä aikana ja tietyssä kulttuurissa. Siksi tunteiden kokeminen on hyvin kontekstisidonnaista, se on usein sitoutunut aikaan ja paikkaan.

Tunteiden historiaa tutkineen Tuomas Teporan mukaan tunteet ovat osa kaikkea inhimillistä ja yhteiskunnallista toimintaa. Tunteiden historia on yleistynyt ja vakiintunut selväksi historiantutkimuksen alaksi viimeisen kahden vuosikymmenen aikana. Kognitiivisen psykologian vaikutus siihen on ollut merkittävä. Sen avulla tunteet muuttuivat ajatuksiin verrattaviksi tietoisuuden ilmiöiksi. Tepora kirjoittaa, että nykyään tunteet ja niiden merkitys osana tutkijan työtä ymmärretään yhä paremmin. Hän pohtii artikkelissaan, miten tunteita tulisi tarkastella osana historiantutkimusta; miten aikalaiset kokivat tunteita tai sanallistivat niitä, vai ottaen huomioon nykyhetken käsityksiä siitä, mitä tunteet ovat. Ensimmäinen on historioitsijalle

¹⁹ Boddice 2022, 223–224.

²⁰ Firth-Godbehere 2022, 10, 13, 15, 358.

Teporan mukaan luontevin lähestymistapa. Hän esittää, että kaikilla tunteilla on kokemuksien tavoin muuttuva kontekstinsa. Hänen mukaansa olennaista tunteiden historian tutkimuksessa on sijoittaa tunteet osaksi ylempää, laajempaa historiaa.²¹ Tunnehistoria tutkii tunteiden ilmenemistä, ja on kiinnostunut ihmisten kokemuksista, niiden merkityksistä sekä muutoksista läpi historian. Tunteet rakentavat havaintoja, muistoja ja identiteettejä osana sosiaalisesti rakentuneita yhteisöjä. Tunnehistoria on menetelmiltään monimuotoinen ala, ja sen menetelmät liittyvät läheisesti muihin historiantutkimuksen osa-alueisiin. Se on lähellä kulttuuri- ja sosiaalishistoriaa, ja ottaa vaikutteita aate- ja käsitehistorian menetelmistä. Teporan mukaan tunnehistorian perusmenetelmä on hermeneutiikka eli tutkijan ja lähteiden välinen vuoropuhelu, joka korostaa tutkijan jatkuvasti syvenevää ymmärrystä.²² Tutkielman menetelmä lähilukeminen auttaa myös kiinnittämään huomiota yksityiskohtiin ja kontekstiin.²³

Suomen kielen sana tunne on epämääräinen, ja sillä tarkoitetaan usein arkikielessä samaa asiaa kuin emotio. Boddicen mukaan emotiot ovat 2000-luvulla vasta hyvin pieni osa historiantutkimusta. 1980-luvulla alkanut tunnehistorian kehityskulku on laajentunut edelleen 2000-luvulle tultaessa, mutta tunnekokemusten tulkintaan sisältyy silti paljon haasteita.²⁴ Suomen kielessä on paljon tunnesanoja, mutta enintään kymmenkunta arkikielen tunnesanoista voidaan lukea emotioiksi. Kulttuurianalyysia ja emotioita tutkineen Helena Hörnfeldtin mukaan emotiot viittaavat tunteita muuttumattomampiin historiallisiin ominaisuuksiin, joita ihmiset ilmaisevat sosiaalisesti. Tällaisia ominaisuuksia ovat esimerkiksi rakkaus, suru ja häpeä. Emotio on subjektiivinen kokemus, joka voidaan ilmaista kielellisten käsitteiden avulla.²⁵ Emotiolla tarkoitetaan tilaa, jolla on hermostollinen perusta, ja tutkijat ovatkin usein sitä mieltä, että emotiot ovat biologisia käyttäytymisjärjestelmiä. Historiaa ja kulttuuriperintöä tutkineen Sanna Kivimäen artikkeli käsittelee tunteiden tutkimusta. Kivimäen mukaan emotiolla viitataan tunteiden sosiaaliseen ja kulttuuriseen ulottuvuuteen, kun taas välitöntä fyysistä reaktiota kuvaava affektin käsite perustuu ennemmin biologiaan ja fyysisiin tunnereaktioihin.²⁶ Emotiotutkimuksen arvostetun tutkijan Robert Plutchikin mukaan emotio on evoluutiossa muodostunut monimutkainen käyttäytymismalli, joka syntyy vastauksena

²¹ Tepora 2018, 86–93.

²² Tepora 2022, 5, 21, 40.

²³ Marjanen & Ihalainen 2022, 70, 81.

²⁴ Boddice 2022, 205.

²⁵ Hörnfeldt 2020, 119.

²⁶ Kivimäki ym. 2010, 2.

arvioon elintärkeän pyrkimyksen vaarantumisesta. Hänen mukaansa on olemassa kahdeksan peruseemootiota: pelko, viha, ilo, suru, inho, yllätys, uteliaisuus ja hyväksyntä.²⁷

Historian suuret tapahtumat ovat osoittaneet, että tunteet ovat voimakkaita – niillä on valtaa muovata historiaa ja koko maailmaa. Tunteet ovat rakentaneet ja rakentavat edelleen maailmaa yhtä paljon kuin esimerkiksi erilaiset teknologian muodot, poliittiset liikkeet tai ajattelijat. Tunteet voivat usein määritellä, miten tiettyihin asioihin suhtaudutaan. Ne riippuvat kuitenkin kulttuurista ja ajasta, jossa eletään.²⁸

²⁷ Myllyniemi 2004, 21–22.

²⁸ Firth-Godbehere 2022, 17, 355.

2 Sota vyöryy Berliiniin – pelkoa, turvaa ja tunteettomuutta

Toisen maailmansodan lopussa tapahtunut Berliinin valtaus järjestytti saksalaista siviiliväestöä vuoden 1945 keväällä. Neuvostosotilaat vyöryivät kaupunkiin pommitusten tuhotessa ihmisten koteja ja elämiä. Kirjailija Richard W. Harrisonin mukaan Berliinin taistelulle oli ominaista sen äärimmäinen katkeruus ja taistelutilanteiden lakkaamaton jännitys.²⁹

Sotahistoriaa tutkineen Tami Davis Biddlen mukaan sota on syvästi monimutkainen ja kaoottinen ilmiö, jolla on oma dynamiikkansa. Se muuttuu ja sitä eteenpäin työntävät tekijät uhkaavat muuttaa sen kauhistuttavammaksi ja kokonaisvaltaisemmaksi kuin se alkamishetkellään oli. Tämä kyseinen dynamiikka saa suuren osan energiastaan inhimillisen pelon voimasta. Biddlen mukaan monien sotien sisällä voidaan erottaa muuttuvia aloitteellisuuden ja psykologisen edun malleja, jotka muovaavat ja ohjaavat käyttäytymistä. Käyttäytymiseen vaikuttavat eliitin ja kansan piirissä vallitsevat oletukset tapahtumien todennäköisestä etenemisestä. Oletusten muuttuminen voi olla merkittävää. Tämä pätee erityisesti silloin, jos muutokset ilmentävät syvään juurtuneita pelkoja tai pitkään jatkuneita ahdistuksen lähteitä.³⁰

Marta Hillers pakeni pommisuojiin, ja alkoi pitämään päiväkirjaa erillisiin kouluvihkoihin, joista muodostui myöhemmin yleisölle julkaistu omaelämäkerrallinen teos *Nainen Berliinissä*. Toisen maailmansodan viimeisten hetkien aikana Hillers koki monenlaista vääryyttä, väkivaltaa sekä tunteiden monipuolisen skaalan. Epätoivon hetkinä hän jaksoi kuitenkin pitää toivon tunnetta yllä. Surun ja inhon vastapainoksi hän koki myös ilon ja turvan tunteita. Sota tuhosi Berliinin kaupungin lisäksi saksalaisten mielenterveyttä. Tutkielma pyrkii omaelämäkerrallisen alkuperäisaineiston avulla selvittämään, minkälaisia tunteita Marta Hillers koki Berliinin valtauksen aikana vuonna 1945. Saksalaisen historioitsijan Miriam Gebhardtin mukaan muistelmien lähdearvo on rajallista, kun muistelijat kertovat, mitä he ovat itse tehneet. Hänen mukaansa ihmiset paljastavat enemmän tarpeestaan tulkita tapahtumia, kuin todellisia tekojaan ja reaktioitaan.³¹

Luvussa tarkastellaan, minkälaisia tunteita Berliinin valtaus aiheutti Marta Hillersissä. Luku 2.1 käsittelee pommisuojiin tuomaa fyysistä turvan tunnetta, ja toisaalta Hillersin päiväkirjasta saamaa henkistä turvaa. Luku 2.2 käsittelee Hillersin kokemia raiskauksia ja sen tuomia tunnekokemuksia ja toisaalta tunteiden mahdollista katoavuutta. Luvussa käsitellään

²⁹ Harrison 2016, 28.

³⁰ Biddle 2019, 157–158.

³¹ Gebhardt 2016, 69.

myös Hillersin solmimia ystävyysuhteita sekä erilaisia turvahenkilöitä, jotka auttoivat häntä selviämään erittäin äärimmäisissä olosuhteissa sodan loppuvaiheiden aikana.

2.1 Pommisuoijat ja päiväkirja – kaksi turvan tuojaa

Berliinin kaupungissa asui noin 2,5–2,8 miljoonaa asukasta sen valtauksen aikana, kun ennen sotaa kaupungissa asui yli 4,3 miljoonaa ihmistä. Väestö koostui pääosin naisista, lapsista ja vanhuksista suuren osan työikäisistä miehistä ollen rintamalla. Lisäksi väestöön kuului ulkomaalaisia pakkotyöläisiä, natsieliittä ja sotilaita, joihin kuului SS-joukkoja, puoluevirkailijoita ja jäänteitä Saksan armeijasta. Berliinin valtaus oli toisen maailmansodan viimeinen suuri operaatio Euroopassa, jossa Neuvostoliiton puna-armeija murskasi natsi-Saksan puolustuksen ja valtasi kaupungin.³²

Ihmisten jokapäiväistä arkea sodan aikana määrittivät pommitukset, ruokapula, tiukka säännöstely ja jatkuva pelko ja epävarmuus tulevasta. Ilmahälytykset olivat jokapäiväisiä, ja monet viettivät yönsä pommisuojiin tai kellarien turvassa. Vuonna 1945 monet berliiniläiset muuttivat asumaan talojensa kellareihin, koska pommitukset tekivät yläkerrassa asumisesta mahdotonta. Elintarvikkeita säännösteltiin tiukasti, ja ruokakortit olivat välttämättömiä. Ihmiset jonottivat tuntikausia vähäisten ruoka-annosten ja -tarvikkeiden toivossa. Mustan pörssin kauppa puolestaan kukoisti, ja ihmiset vaihtoivat omaisuuttaan ruokaan. Vuodesta 1943 lähtien kaikki taloudellinen toiminta oli valjastettu sotatoimiin, siviilituotanto loppui, ja naisia ja lapsia värvättiin työvoimaksi. Lasten ja nuorten koulunkäynti häiriintyi pommitusten takia, minkä seurauksena useita kouluja suljettiin. Siviilivaatteiden tuotanto lopetettiin, mikä johti vaatepulaan. Arki oli keskittymistä ruoan ja veden etsimiseen sekä turvapaikan löytämiseen, joka oli usein kellareissa.³³

Itä-Berliinin pommisuojoissa piileskeli saksalainen journalisti Marta Hillers, joka koki sodan aikana turvan tunnetta niin fyysisistä pommisuojoista kuin päiväkirjasta, johon hän kirjoitti ylös oman henkisen taakkansa. Hillers käytti yhtenä selviytymiskeinonaan päiväkirjaa, jonne hän vuodatti niin ilonsa ja surunsa kuin toivon hetket ja karmivatkin kokemukset. Hän esittää aineistossa, että kirjoittaminen tekee hyvää ja virkistää häntä.³⁴ Hillers aloittaa päiväkirjamerkintänsä huhtikuun 20. päivänä kirjoittamalla pahaenteisen läheisestä kaiusta. Hän kuvailee tuntemuksiaan Berliinin valtauksen alkamisesta esimerkiksi seuraavin lausein: ”mitä se meitä

³² Diefendorf, 1993 xii-xiii, 191, 194.

³³ Hillers 1960; Rosenthal 1991, 36–37; Noel & Kondracka-Szala 2024, 24, 26; Hilton 2010, 479–497; Pine 2016, 635–638.

³⁴ Hillers 1960, 26.

enää liikuttaa”, ”nyt meni viimeinenkin toivo” ja ”me olemme jo turtuneita”.³⁵ Merkinnät osoittavat, että viimeinenkin toivo kaupungin pelastumiselta on menetetty, ja ihmiset ovat jo liian turtuneita käytyyn sotaan. ”En tunne täällä rauhaa”³⁶ antaa hektisen ja epävarman kuvan tilanteesta juuri ennen sodan vyörymistä kaupunkiin. Hillers kirjoittaa monesti sanan ”tunne” auki päiväkirjamerkintöihinsä. Historioitsija Thomas Dixonin mukaan historioitsijat ovat jo pitkään tunnustaneet käsitteiden merkityksen. Tunteen käsite vakiintui mielentilojen kategorian nimeksi vasta 1800-luvun puolivälissä. Nykyisten keskustelujen mukaan tunteella on monia merkityksiä, myös historiallisesti. Dixon kirjoittaa, että yhdysvaltalaisen psykologin William Jamesin mukaan tunteet ovat eläviä ja henkisiä tuntemuksia sisäisistä muutoksista, jotka aiheutuvat suoraan jonkin maailman kohteen havaitsemisesta.³⁷

Hillersin tunteet vaihtelevat nopeasti positiivisina koetuista tunteista negatiivisina koettuihin tunteisiin erityisesti teoksen alussa. Vallitseva tunne oli pelko. Hän voi ensin kirjoittaa kellarissa vallitsevasta kuolemankauhusta, ahdistavasta hiljaisuudesta ja kurjuudesta, ja pian sen jälkeen naurusta, huvituksesta ja uuden elinpäivän riemusta ja voitosta.³⁸ Hillers kirjoittaa huhtikuun 21. päivänä kello kahdelta yöllä olleensa kuolemankauhun vallassa, ja kuvailee yksityiskohtaisesti kehossaan tapahtuvia fyysisiä reaktioita:

Pommeja putoili, seinät huojuivat. Sormeni vapisevat vielä täytekyynän ympärillä. Olen märkä hiestä kuin raskaan työn jälkeen. - - Siitä alkaen, kun minun taloni pommitettiin ja kun yöllä autoin raunioihin hautautuneita turvaan, olen kokonaan kuolemankauhuni vallassa. Oireet ovat aina samat. Ensin kämmeneni alkavat hikoilla. Sitten hikikarpalot nousevat otsalle, selkärankaani alkaa kaikertaa, niskasani tuntuu pistelyä, suulakeani kuivaa ja sydän hakkaa haljetakseen. Silmät tuijottavat vastapäistä tuolinjalkaa painaen muistiin sen kaikki kohoutumat ja oksankohdat. Kunhan vain voisi rukoilla. Aivot hapuilevat lauseita, katkonaisia jakeita: ”Älä maailmaan kajoa, se on turhuus... Eikä yksikään joudu hukkaan... Noli timere...” Kunnes aalto jälleen on ohi. Kun käskystä puhkesi kuumeinen puheensorina valloilleen. Kaikki nauroivat, yrittivät ylittää toisensa, kilpailivat vitsien kertomisessa.³⁹

Fyysisten pelkoa osoittavien oireiden kuvailu on hyvin yksityiskohtaista, ja se antaa lukijalle jonkinlaisen kuvan siitä, minkälaisia tunteita Hillers koki sodan aikana. Lopulta hän jatkaa kirjoittamista kuvaillen yleistä naurunremakkaa ja vitsailua kellarissa. Hän kirjoittaa positiivisena asiana sen, että toisinaan on hyvin rauhallista – toisaalta hän puhuu sen tuomasta

³⁵ Hillers 1960, 14.

³⁶ Hillers 1960, 15.

³⁷ Dixon 2012, 338, 342.

³⁸ Hillers 1960, 25–31.

³⁹ Hillers 1960, 25.

ahdistavasta hiljaisuudesta. Hillers kuitenkin kirjoittaa, että jokainen uusi elinpäivä on riemun ja voiton päivä.⁴⁰ Vaikka kuolema onkin läsnä koko ajan, Hillersillä on tunne, että hän tulee säästymään siltä. Hän uskoo, että myös muilla ihmisillä on sama tunne: ”Kuinka muuten he voisivat tällaisen kuoleman paljouden keskellä olla niin iloisia? On totta, että kuolemanvaara lisää elinvoimia.”⁴¹ Kyseessä on taistele tai pakene -ilmiö, joka valmistaa ihmistä selviytymään haastavasta, jopa henkeä uhkaavasta tilanteesta. Frevertin mukaan saksalaiset ovat pelänneet vuosien aikana monia asioita, joista yhtenä suurimpana esille nousee sota. Erityisesti toinen maailmansota tunnustetaan Frevertin mukaan usein syvään juurtuneiden pelkojen aiheuttajana, ja sitä pidetään vastuussa sananlaskun mukaisesta ”saksalaisesta ahdistuksesta”.⁴² Kuolemanvaarassa olevat ihmiset haluavat Hillersin mukaan taistella viimeiseen asti, ja pyrkivät selviytymään. Hillers kirjoittaa, että hetki, jolloin ihminen ei tunne edes pelkoa, on silloin kun hän on itse toiminnassa: ”Taistelun tuoksinassa, kiihkeässä työssä ja toiminnassa ihminen ei ajattele mitään. Hän ei tunne edes pelkoa, kun on niin keskittynyt toimintaan”⁴³. Kun ajatukset sai toiminnan avulla käännettyä toisaalle, ei välttämättä aktiivisesti miettinyt tuntemuksiaan ja reaktioitaan, joita kehossa syntyi. Kirjoittaminen oli yksi keino, joka auttoi Hillersiä rauhoittamaan kehon fyysisiä reaktioita. Ajatusten ja tunteiden kirjoittaminen ylös paperille auttoi selkiyttämään mieltä ja jäsentämään ajatuksia.

Päiväkirjansa tuoman henkisen tuen ja turvan lisäksi Hillers koki fyysistä turvan tunnetta kellareista ja muista ihmisistä. Kellareista muodostui Hillersille tiloja, joissa hän tunsikin olonsa turvalliseksi. Niiden tuoma turva kuitenkin rakoili ajan myötä, kun kellareihin hyökättiin ja niitä ryöstettiin.⁴⁴ Kyseiset tapahtumat olivat suuria takaiskuja ihmisille, jotka taistelivat selviytyäkseen seuraavaan ruoka-annokseensa asti. Neuvostosotilaat myös toteuttivat omaa väkivaltaansa saksalaisille turvallisiksi muodostuneissa paikoissa. Sodan traumaattinen luonne perustuu siihen, että konfliktin seurauksena ihmisten kokema turvallisuuden tunne katoaa. Teporan mukaan sota luo lisäksi positiivisia tunnekokemuksia ihmisten välille, eikä niiden aitoutta ole syytä epäillä. Olennainen osa sotamuistelua on myönteisten kokemusten ironisoiminen jälkeenpäin. Sota-aika luo erilaisia merkityksiä, ja Teporan mukaan puhuttelee yhteiskunnan rakenteita.⁴⁵

⁴⁰ Hillers 1960, 28, 31.

⁴¹ Hillers 1960, 31.

⁴² Frevert 2023, 124–125.

⁴³ Hillers 1960, 58.

⁴⁴ Hillers 1960, 112.

⁴⁵ Tepora 2015 & 2017, 131.

Berliinin pommisuojoissa piileskeli kymmeniä, ellei satoja tuhansia ihmisiä. Hillers kirjoittaa huhtikuun lopussa kuuluneensa jo kolmen kuukauden ajan tiettyyn kellariin, mutta tuntevansa olonsa siitä huolimatta vieraaksi.⁴⁶ Pelon tunteesta huolimatta kellarin ihmisistä muodostui yhteisö, jolla oli sama tavoite; selviytyä sodasta hengissä. Hillers koki kellarin ihmisten kanssa lukuisia kauhun hetkiä, haastavia öitä ja pelonsekaisia tunteita. Hän loi ihmisiin suhteita, jotka auttoivat häntä selviytymään. Hillers kuvailee tunnelmaa kellarissa usein uupuneeksi, kurjaksi ja pelästyneeksi. Ympäriällä oli jatkuvasti riitaa ja toraa, ja ihmiset kävivät toistensa hermoille. Hillersin mukaan kellariväki jähmettyi hyökkäysten aikana paikoilleen kuin halvautuneet. Ihmiset olivat jäykkänä kauhusta, ja koko kellari oli usein pakokauhun vallassa.⁴⁷ Kirjoitukset osoittavat ilmapiirin olleen pelokas ja varovainen, kuin ihmisten tietävän, että oven takana heitä odottaa varma kuolema. Torben Möbiuksen tutkimuksen mukaan pelko on aina ja väistämättä historiallista. Sen sosiaaliset ja kulttuuriset olosuhteet sekä vaikutukset muuttuvat ajasta ja paikasta riippuen. Möbius on tutkinut muun muassa toisen maailmansodan aikaisia pommitustilanteita ja niiden aiheuttamia pelon muotoja. Hän tutkii myös kansallissosialistisen hallinnon käyttämiä keinoja pelkojen hallitsemiseksi. Pelko on ollut ja on edelleen tunne, jolla on historiallisesti suuri vaikutus, sen ollen sekä pohdintojen että neuvottelujen lähtökohta.⁴⁸ Hillersin mukaan kellarin ihmiset pitivät kuitenkin toistensa puolia, ja uudet tulokkaat toivotettiin lämpimästi tervetulleiksi kellariin.⁴⁹ Tämä voi kertoa kellarin yhteisöllisyydestä. Hillers – ja ilmeisesti moni muukin – halusi kohdella muita samalla tavalla kuin toivoi muiden kohtelevan itseään. Kellarit ja pommisuoijat olivat paikkoja, joihin ihmisten piti ahtautua turvaan neuvostojoukkojen hyökkäyksiltä. Ne olivat ainoita paikkoja, joissa itä-Berliinin siviilit saattoivat kokea hetkellisiä turvan tunteita kaupungin valtauksen aikana.

Tilanteet kellarissa ja ihmisten päivärytmi oli täysin säädelty neuvostojoukkojen hyökkäysten mukaan. ”Ilmatorjuntakanuunat ja pikatykit säätelevät päiviemme rytmin”, Hillers toteaa.⁵⁰ Hyökkäysten aikataulut määräsivät, milloin oli aika paeta kellariin turvaan, milloin sieltä pystyi poistumaan ulos ja milloin ihmiset pääsivät jonottamaan ruokaa. Tunteet vaihtelivat kauhusta ja pelosta helpotuksen ja toivon tunteisiin sen mukaan, mitä kellarin oven ulkopuolella tapahtui. Tilastot paljastavat synkän todellisuuden Berliinin kohtaaman tuhon laajuudesta. Yli 350 ilmaiskua pudotti yli 45 000 tonnia räjähteitä kaupunkiin, ja noin 50 000 ihmistä kuoli

⁴⁶ Hillers 1960, 20.

⁴⁷ Hillers 1960, 45, 51, 56, 73–75, 78, 81.

⁴⁸ Möbius 2015, 2.

⁴⁹ Hillers 1960, 39.

⁵⁰ Hillers 1960, 35.

suorien osumien laukaisemissa palovammoissa. Osa oli niin tuhoisia, että palomiehet eivät pystyneet hallitsemaan iskujen synnyttämiä liekkejä.⁵¹ Pommitukset Dresdenissä surmasivat puolestaan noin 25 000 ihmistä vuoden alussa, kun yli 1000 pommikonetta pudotti tuhansia tonneja räjähdys- ja palopommeja kaupunkiin. Tarkkaa määrää sodan uhreista ei voida tietää, sillä kaikista uhreista ei pidetty kirjaa, ja saksalaiset myös itse tuhosivat todistusaineistoa. Berliinin asukkaat pyrkivät selviytymään keskellä raunioituvaa ja sotatoimien piirittämää kaupunkia. Elämä oli äärimmäisen vaarallista, ja se keskittyi lähes täysin selviytymiseen. Kun ihmiset eivät olleet kellarien suojissa, he jonottivat vettä ja ruokaa tai liikkuivat pommitetuilla kaduilla etsimässä polttopuita tai turvallisempaa kellarialueita. He saattoivat olla ryöstelemässä, vaihtamassa tavaraa tai hautaamassa kuolleita. Elämä maanpinnalla oli selviytymistä kaupungin infrastruktuurin tuhoutuessa täysin.⁵²

Hillersinkin päiviin sisältyi usein ruokajonoissa seisomista. Hillers kirjoittaa, että kaikki hänen halunsa, toiveensa, ajatuksensa ja tunteensa alkavat ruoasta. Se antaa nälän tunteelle suuren merkityksen etenkin tässä kyseisessä sodan vaiheessa. Ruokaa ei ollut riittävästi, sitä säännöstelltiin ja sen saamisesta uneksittiin.⁵³ Fyysinen nälän tunne hallitsi Hillersin mieltä ja tunteita sodan aikana. Sen lisäksi häntä painoivat pelko, inho ja suru, jotka saivat lisää voimaa nälän tunteen kokemisesta. Tunteet olivat keskenään erilaisia, mutta ne ruokkivat ja lietsoivat toinen toisiaan. Hillers kirjoittaa avoimesti kokemistaan epämiellyttävistä tunteista, jotka saattoivat voimistua entisestään fyysisen nälän tunteen takia. Ruokajonoissa hän kuuli viimeisimmät uutiset rintamalta ja sodan etenemisestä, ja pääsi juttelemaan muiden naisten kanssa. Hän kirjoittaa, että kyseisissä jonokeskusteluissa keskustelujen sisällön taso laski väkisin. Tämän voidaan tulkita tarkoittavan keskustelujen negatiivispainoiteista sisältöä ja sen lisääntymistä. Hän kertoo tahtomattaankin joutuneen joukossa vallinneen kurjan ja epämiellyttävän tunnelman valtaan. Jonoissa seisominen paljasti ihmisten tietämättömyyden pommisuojiensa ulkopuolisesta maailman menosta. Rintamalta saadut uutiset saattoivat olla totta, mutta sisältää myös huhupuheita. Tiedonsaanti oli rajallista, ja ihmiset eivät tienneet mihin uskoa. Tilanteen aiheuttama epä tietoisuus kytkeytyy toisaalta pelon tunteeseen ja epävarmuuteen siitä, että ei tiedetty, miten sota eteni.

Hillers paljastaa elämästään sen, että hän on normaalisti eristäytynyt ja yksityinen asioistaan, josta hän on itse ylpeä. Sodan muuttama tilanne sai hänet kuitenkin ajattelemaan asioista eri

⁵¹ Evans 2011, 17.

⁵² Hillers 1960, 34; *Female Survival in Berlin in April 1945*.

⁵³ Hillers 1960, 16.

tavalla. Hän koki tarvetta kokea yhteenkuuluvuuden tunnetta, joka on yksi ihmisen perustarpeista. Hän myöntää jonokeskustelujen saaneen hänet ikävien tunteiden valtaan. Hillers ei kuitenkaan omien sanojensa mukaan halua asettaa haastaville ja epämiellyttäville tunteille ”patoja”, vaan haluaa ikään kuin antaa periksi tunteille, ja kokea ne yhdessä muiden kanssa. Omien sanojensa mukaan hän haluaa vaistomaisesti olla samanlainen kuin muut, kokea historiaa ja kuulua omaan kansaansa.⁵⁴ Hillers halusi jakaa tunteet yhdessä muiden kanssa, ja sitä kautta tuntee yhteenkuuluvuuden tunnetta ja turvaa. Tunteet eivät ole universaaleja kokemuksia, vaan sidoksissa ajanjaksoon ja kulttuuriin.⁵⁵ Hillersin yhteisö ja kyseinen aika sekä kulttuuri määrittivät tapoja, miten oli soveliasta esimerkiksi osoittaa tunteitaan.

Hillers koki turvan tunnetta sekä fyysisestä turvapaikasta että omasta päiväkirjastaan, johon hän purki omat tunteensa ja kokemuksensa sodan arjesta. Neuvostojoukkojen hyökkäykset ja ruokajonoissa seisominen säätelivät hänen arkeaan. Elämä miehityksessä kaupungissa oli pelon ja kauhun värittämää. Niiden lisäksi hänen selviytymistään määrittivät fyysiset nälän ja väsymyksen tunteet.

2.2 Tunteeton nukke ja turvahenkilöt

Gebhardtin mukaan sotiin liittyvä seksuaalinen väkivalta on globaali ja kauas historiaan juontuva ongelma. Se on sidoksissa patriarkaaliseen yhteiskuntajärjestykseen, jossa häviävä osapuoli – ihmiset mukaan lukien – voidaan julistaa osaksi sotasaalista. Gebhardt esittää ajatuksen, että sodan voittajilla olisi ollut ikään kuin oikeus kohdella saksalaisnaisia kyseisellä tavalla johtuen natsi-Saksan tekemistä rikoksista. Sodan aikana ja vuosikymmeniä sen jälkeen moni nainen koki laajasti harjoitettua seksuaalista väkivaltaa muun muassa liittoutuneiden toimesta. Liittoutuneiden sotilaat raiskasivat vähintään 860 000 saksalaista, joista suurin osa oli naisia ja tyttöjä.⁵⁶ Väkivallan eri muotoja harjoitettiin kuitenkin sodan jokaisen osapuolen toimesta. Berliinin kevään 1945 raiskaustapaukset yleistyivät lopulta niin tavallisiksi, että naiset kyselivät lopulta toisiltaan niiden määrää, jonka he olivat kukin kokeneet: ”Montako sinulla?”⁵⁷ Sodan viimeisinä kuukausina vallitseva tunne Berliinissä oli pelko. Kaupungissa asui kuitenkin myös ihmisiä, jotka suhtautuivat sotaan alistuneesti ja jopa hiljaisen tyytyväisinä.⁵⁸ Historioitsija Mary Fulbrookin mukaan Saksassa muodostui toisen maailmansodan aikana eräänlainen ”sivustajakatsojayhteiskunta”. Sen ansiosta saksalaisten oli helpompaa olla

⁵⁴ Hillers 1960, 34.

⁵⁵ Firth-Godbehre 2022, 353.

⁵⁶ Gebhardt 2016, 17, 19.

⁵⁷ Gebhardt 2016, 24.

⁵⁸ Gebhardt 2016, 52, 54.

tuntematta liikaa pahaa oloa siitä, mitä heidän nimissään tehtiin, tai mitä he itse tekivät. Tunteiden välttely sekä tunteettomuuden ja tietämättömyyden teeskentely helpottivat ihmisiä olemaan tuntematta syyllisyyttä.⁵⁹

Hillers koki ensimmäisen raiskauksensa tutussa kellarissa huhtikuun 27. päivänä. Raiskaaja oli venäläinen mies. Hillers kutsuu sitä itse ”katastrofin, villin, sekasorron päiväksi”⁶⁰. Hän käyttää raiskaustilanteita kuvaaillessaan sanoja jähmettynyt, jäykistynyt ja turtunut.⁶¹ Kyseiset sanat antavat kuvan senhetkisistä tunteista, joita Hillers koki tilanteen takia. Pian ensimmäisen raiskauksen jälkeen hän ja kellarin muut naiset ymmärsivät, että sen kokemisesta tulisi osa heidän sodanaikaista arkeaan. Hillers kuvailee tapahtumia epätodellisiksi. Hän itse koki olevansa vain puoliksi paikalla, toisen puoliskon jättäen ”kurjan, häväistyn ruumiin, jolle on tehty väkivaltaa”⁶². Hän pyrki dissosioimaan itsensä tilanteista, joissa hänen henkilökohtaista koskemattomuuttaan loukattiin. Erittäin vaikealta tuntuvia tunteita herättävät tilanteet voivat aiheuttaa ihmisessä reaktion, jossa hän yrittää poistaa itsensä tilanteen kokemisesta, kuin hän ei olisikaan ollut paikalla kokemassa sitä. Sodan ja sen tapahtumien aiheuttamat tunteet olivat hyvin vaikeita käsitellä, ja Hillersin kirjoitukset raiskauksista kuvaavat tällaista tilannetta. Raiskauksen kokeminen paikassa, joka symboloi ennen kaikkea turvan tunnetta, antaa kyseiselle tilalle ristiriitaisen merkityksen. Kellareista ja pommisuojaista muodostui ihmisille paikkoja, jotka toivat turvaa ja helpotusta pommitusten peittämään arkeen. Ihmiset pakenivat hyökkäyksiltä kellareihin, jotka olivat ainoita paikkoja, jossa he pystyivät elämään turvassa. Kellareissa tapahtui kuitenkin myös kauheita asioita, joita Hillerskin joutui kokemaan. Tämä muodostaa ristiriidan turvallisen tilan ja vaaran kokemuksen välille. Kellareissakaan ei lopulta pystynyt olemaan täysin turvassa.

Raiskauksen kokeminen sai Hillersin tuntemaan inhoa. Hän kirjoittaa hänellä olleen usein vastustamaton halu hangata omaa ihoaan, ja vasta sen jälkeen hän tuntisi sielunsa puhtaammaksi. Tilanteet saivat Hillersin ajattelemaan, että hänen oma ihonsa inhotti häntä, ja että hänellä oli saastainen olo.⁶³ Tämä saattaa kertoa Hillersin itse kokemasta likaisuudesta, joka johtui hänen epämiellyttävistä kokemuksistaan. Se voi myös viitata häpeän tunteeseen, jota tilanteet aiheuttivat. Raiskaukset saivat Hillersin pohtimaan omaa arvoaan ja tarkoitustaan, ja sitä, mitä varten hän ylipäätään oli olemassa. Ihmiset suhtautuivat kokemuksiin eri

⁵⁹ Fulbrook 2023, 269–270.

⁶⁰ Hillers 1960, 68.

⁶¹ Hillers 1960, 78, 81, 85.

⁶² Hillers 1960, 85, 89–90.

⁶³ Hillers 1960, 109, 205.

tavoin ja eri puolustuskeinoilla. Jotkut saksalaisnaiset myivät itseään kellarien raunioissa neuvostosotilaiden leipäännosta vastaan.⁶⁴ Hillers kirjoittaa, että hänellä oli yleensä sellainen tunne, että he saksalaiset naiset olivat venäläisten silmissä ”hyvin kunnioitettavia olentoja, korkeamman kulttuurin edustajia”.⁶⁵ Venäläiset pitivät saksalaisnaisia osana sodan saavutuksia muiden meriittien joukossa. Kirjailija Mendl Mannin mukaan sotilaat olivat usein iltaisin juovuksissa ilman kontrollia ja raiskasivat saksalaisia ”herrarodun” naisia.⁶⁶

Hillers reflektoi kokemustaan muutaman päivää myöhemmin, ja esittää pohdintojaan siitä, mitä raiskaus tarkoittaa. Hän kirjoittaa pystyvänsä vihdoin ajattelemaan sitä ja kirjoittamaan siitä. Hän lausui sanaa ääneen tottuakseen siihen, ja se sai aikaan kylmät väreet selkäpiihin.⁶⁷ Hillers kirjoittaa, että raiskaus kuulostaa ”viimeisimmältä ja kauheimmalta”⁶⁸ asialta, joka voisi tapahtua. Sodan kaikista kauheuksista hän tunsi kokeneensa pahimman, joka tuli myöhemmin toistumaan useita kertoja. Sukupuoliteorioita ja sodan kulttuurihistoriaa tutkinut Sabine Kalff toteaa, että Hillersin kuvailut raiskauksista eivät ole helppoja sulatettaviksi. Kalffin mukaan Hillersin sotapäiväkirja antaa epäsankarimaisen kuvan kertomuksesta, joka mutkistaa sodan uhrin kategorioita, jonka useimmat ihmiset halusivat jälkikäteen unohtaa. Hän argumentoi, että aineisto esittää tunteettoman ja jopa antisankarillisen selviytymiskertomuksen.⁶⁹ Vaikka kertomus ei ole tunteeton, Hillers kuitenkin sanoo itse olleensa ”tunteeton nukke”⁷⁰, viitaten raiskauksen aikaansaamaan oloon itsessään. Raiskaustapausten yleistyessä Hillers kirjoittaa, että hän ja muut naiset alkoivat jossain vaiheessa suhtautua tapahtumiin – tai ainakin niistä puhumiseen – humoristisesti. Hillersin mukaan he olivat naisten kanssa vitsikkäitä, ja ylittivät vuorotellen toisensa ”raiskauskaskujen” kertomisessa. Eräs nainen viittasi saksalaisnaisten käyttämään sananlaskuun, jonka mukaan ”parempi ryssä vatsan päällä kuin Ami pään päällä”⁷¹. Tällä hän viittasi amerikkalaisiin, jotka pommittivat koko Saksaa, ja heidän sijastaan venäläisiin, jotka puolestaan käyttivät aikaa muihin väkivallantekoihin Saksassa. Haastavien tapahtumien käsittelyä jälkikäteen auttoi humoristinen ja kevyempi suhtautuminen niihin. Toisten saman kokeneiden kanssa keskustelu ja tilanteiden puiminen sekä asiasta vitsailu auttoivat naisia jatkamaan eteenpäin. Kysymys oli kollektiivisesta kokemuksesta, joka alettiin aavistamaan ennalta, ja jota pelättiin etukäteen. Se uhkasi naisia väistämättä, ja Hillersin

⁶⁴ Mann & Wolfthal 2020, 175.

⁶⁵ Hillers 1960, 255.

⁶⁶ Mann & Wolfthal 2020, 175.

⁶⁷ Hillers 1960, 92.

⁶⁸ Hillers 1960, 92.

⁶⁹ Kalff 2020, 624.

⁷⁰ Hillers 1960, 103.

⁷¹ Hillers 1960, 169, 294, 315.

mukaan kuului elämään. Hänen mukaansa “herkemvät elimistöt” murtuvat sellaisesta kokemuksesta tai saavat siitä elinikäisen järkytyksen. Hän kirjoittaa, että tuollainen kokemus voitiin voittaa kollektiivisesti puhumalla siitä yhdessä. Omien ajatusten ja tunteiden tuuletaminen ja muiden samankaltaisten kokemusten kuunteleminen antoi apua kärsimyksen lievittämiseen.⁷² Ääneen puhuminen ja huumori olivat Hillersille ja monille muille naisille selviytymiskeinoja, jotka auttoivat heitä käsittelemään kokemaansa ja jatkamaan elämää erittäin vaikeissa olosuhteissa.

Kalffin mukaan on jatkuvasti kyseenalaistettu, ovatko toisen maailmansodan lopun joukko-raiskaukset tabu Saksassa.⁷³ Hän esittää Elizabeth Heinemanin päätelmän, jonka mukaan sodan jälkiseurauksissa raiskauksesta muodostui yhä useammin käytetty metafora saksalaisten uhriksi joutumiselle kokonaisuutena, ei pelkästään naisten kokemukselle. Henkilökohtaiset kokemukset on kuitenkin yhä enimmäkseen jätetty huomiotta ja vaiennettu. Kalffin mukaan aihetta käsitellään edelleen hyvin monitulkintaisesti erityisesti Saksassa. Uhrien julkinen esineellistäminen kansakunnan yhteiseksi uhriksi – ikään kuin heidän puolustamiseksi – ja samaan aikaan niiden naisten vaientaminen, jotka kertovat omista seksuaalisen väkivallan kokemuksistaan sen sijaan, että puhuttaisiin epämääräisestä kansallisesta kohtalosta, voidaan nähdä saman ilmiön kahtena puolena.⁷⁴ Gebhardt kirjoittaa, että ajan sukupuolidiskurssin mukaan myös naisilta odotettiin eräänlaista sotilaallista rohkeutta ja kestävyyttä sodan aikana. Sodanjälkeisen ajan omaelämäkerralliselle kirjallisuudelle on tyypillistä eräänlaiset omatoimisuuden kuvaukset. Ei voida tietää, pitävätkö uhrien kuvaukset omasta rohkeudestaan paikansa.⁷⁵ Hillers pohtii itse omaa ja muiden rohkeutta sotatilanteeseen nähden. Pelon tunteesta kirjoittaessaan hän esittää, että ihminen ei pelkää työn teossa mitään, sillä unohtaa tuon tunteen keskittyessään toimintaan. ”Olimme kai urhoollisia”, Hillers kirjoittaa pohtien omaa ja myös muiden reagoitua haastavassa tilanteessa.⁷⁶

Saksalainen historioitsija Raffael Scheck on tutkinut saksalaisten naisten ja ulkomaalaisten vankien suhteita toisen maailmansodan aikana. Hän toteaa, että suhteet syntyivät usein yksinäisyydestä, empatiasta ja epätoivosta. Sekä naisille että sodan vangeille suhteet juonsivat juurensa nimenomaan epätoivosta. Molemmat kaipasivat inhimillistä yhteyttä ja ymmärrystä, ja hakivat sitä toisistaan. Scheckin tutkimustyö osoittaa, että nämä suhteet täyttivät sodan

⁷² Hillers 1960, 202.

⁷³ Kalff 2020, 624.

⁷⁴ Kalff 2020, 625.

⁷⁵ Gebhardt 2016, 70.

⁷⁶ Hillers 1960, 58.

luomaa tyhjiötä.⁷⁷ Myös Hillers koki turvan tunnetta toisten ihmisten läsnäolosta ja läheisyydestä sillä aikaa, kun hänen oma miehensä oli rintamalla. Raiskauksien yleistyessä hän alkoi venäjän kielitaitonsa avulla käyttää hyväkseen korkea-arvoista yliluutnantti Anatolia, jolta hän sai suojelua muita miehiä vastaan. Hän antoi itsensä Anatolille, joka puolestaan suojeli häntä vieraiden mielihyökkäyksiltä. Hillers kutsuu miestä isoimmaksi sudeksi, joka pitää muun lauman loitolla.⁷⁸ Huhtikuun viimeisenä päivänä Hillers kirjoittaa olevansa ylpeä itsestään ja saavutuksestaan. Siten Hillers pyrki suojelemaan itseään vierailta, antautuen kuitenkin yhden miehen hallittavaksi.

Hillers tutustui myös muihin miehiin sodan aikana. Hän kirjoittaa vääpeli ja opettaja Andreista, jonka kanssa keskustelusta hän nautti. Andrein läsnäolo toi turvaa, kun taas yksinolon aikana jokainen askel säikäytti. Hillersin mukaan Andrei sai aikaan helpotuksen tunteen, ja lohdutti häntä vaikeina hetkinä. Hillersin toinen positiivinen kokemus miehistä oli yliluutnantti Nikolai, jota hän kuvaili sivistyneeksi ja miellyttäväksi ihmiseksi, jonka kanssa pystyi vihdoinkin keskustelemaan.⁷⁹ Hillers osoittaa olleensa pettynyt, kun Nikolai ei lupauksistaan huolimatta saapunutkaan tapaamaan tätä, useampaan kertaan. Lopulta hän kirjoittaa olleensa ”hiukan surullinen siitä, että asiat Nikolain kanssa olivat menneet niin kuin olivat menneet”⁸⁰. Hillers oli muodostanut läheisen suhteen miehen kanssa. Andrei ja Nikolai ovat esimerkkejä siitä, että Hillersillä oli myös positiivisia kokemuksia miehistä sodan aikana. Miehiä yhdisti Hillersin kirjoitusten mukaan se, että heidän kanssaan pystyi keskustelemaan asioista, ja hän ei kokenut heitä uhkana. Hillersin mukaan ”oli kerrassaan merkillinen tunne seurustella jälleen miesten kanssa, joita ei vähimmässäkään määrin tarvinnut pelätä, inhota, tarkkailla ja pitää silmällä”⁸¹. Aineiston mukaan lukuisat väkivallanteot ja loukkaamiset eivät ajaneet Hillersiä sellaiseen tilaan, että hän olisi esimerkiksi kokonaan vältellyt miehiä tai pelännyt heitä. Näin voidaan todeta kuitenkin vain alkuperäisaineiston pienen aikaotannan perusteella. Juopuneita ja raivoavia neuvostojoukkojen miehiä kuitenkin Hillersin mukaan pelättiin.⁸²

Vaikka Hillers koki ajoittain olevansa tunteeton nukke, koki hän kuitenkin monenlaisia tunteita sodan väkivaltaisessa arjessa. Hänen kirjoituksistaan välittyy ennen kaikkea tietoisuus omien tunteiden jatkuvasta vaihtelusta ja monimuotoisuudesta. Turvallisiksi koetut fyysiset

⁷⁷ Scheck 2021.

⁷⁸ Hillers 1960, 119.

⁷⁹ Hillers 1960, 108, 110, 112, 257.

⁸⁰ Hillers 1960, 323.

⁸¹ Hillers 1960, 180.

⁸² Hillers 1960, 185.

tilat muuttuivat turvattomiksi, kun ainoaan turvallisen elämän mahdollistaneeseen paikkaan hyökättiin. Hillers joutui kokemaan sodan väkivaltaisuuden eri muotoja, ja käänsi ne lopulta jopa huumorin kohteiksi muiden naisten kanssa. Pelon ja inhon kokemisen lisäksi hän tunsi olonsa turvalliseksi tiettyjen henkilöiden seurassa. Tilanteet saivat yllättäviäkin käännteitä, kun Hillersin suojelijaksi ryhtyi vihollispuolen korkea-arvoinen luutnantti. Hillersin tunteet miehiä kohtaan muuttuivat sodan edetessä, kun hän ystäväystyi vihollistenkin kanssa.

3 Sota päättyy – toivoa ja turtumusta

Modernin Euroopan historioitsija Thomas Brodien tutkimuksen mukaan vuoden 1944 lopun ja vuoden 1945 alun julmuudet Saksassa johtuivat sekä ihmisten tunteista ja aloitteista että ylhäältä tulleista käskyistä. Brodie viittaa Saksaa tutkineeseen historioitsija Stefan-Ludwig Hoffmaniin todetessaan, että päiväkirjojen kaltaiset egodokumentit ovat hyviä lähteitä sodan jälkeisten yhteiskunnallisten mentaliteettien muutosten tutkimuksessa. Ne voivat lisätä ymmärrystä keskeisistä teemoista, kuten sodanaikaisen väkivallan jättämistä emotionaalisista jäljistä.⁸³

Sodan jälkipyykki toi mukanaan muuttuneiden elämänehtojen lisäksi mielenterveysongelmia ja elinikäisiä traumoja. Saksalaisten tunteet olivat ristiriitaisia ja vaihtelivat koko tunneskaalan päästä päähän. Hillers kuvailee tarkasti sodan päättymisen jälkeisiä hetkiä – sekä itse kokemiin tunteita niiden aikana. Hillersin päiväkirja antaa myös pienen katsahduksen elämään sodanjälkeisessä Saksassa, joka sisälsi paljon työntekoa ja itsensä tarkastelua. Päiväkirja-aineiston perusteella Hillersin usein negatiivisina kokemat tunteet muuttuivat jonkin verran sodan lähestyessä loppuaan. Sodan loppuvaihe sai aikaan entistä enemmän ristiriitaisia tuntemuksia. Positiivisina koetut tunteet lisääntyivät vapauden lisääntyessä ja rauhan ajan toivossa. Toivon ja helpotuksen tunteiden lisäksi ilmassa oli kuitenkin paljon epävarmuutta, turtumusta ja epätodellisiakin tuntemuksia. Hillers pohtii päiväkirjassaan, mitä hän tekee seuraavaksi, miten pystyy jatkamaan elämäänsä ja selviytykö hän sodan tuomista haasteista. Haastavista kokemuksista ja epävarmoista tunteista huolimatta Hillers halusi jatkaa elämäänsä.

Luvussa käsitellään sodan viimeisiä hetkiä, sodan päättymistä ja sodan jälkeisiä viikkoja kesäkuun 22. päivään asti. Alaluku 3.1 käsittelee sitä, minkälaisia tunteita Hillers koki sodan loppussa ja sen päättyessä. Alaluvussa 3.2 tarkastellaan sodanjälkeistä aikaa ja sitä, minkälaisia tunteita tulevaisuus Hillersissä herätti.

3.1 Loppuun palaneet tunteet

Berliinin puolustuksen Hitler-nuoret ja vanhat Volkssturm-miliisit eivät lopulta pärjänneet puna-armeijan ylivoimalle. Yksi sodan merkittävimmistä taisteluista käytiin valtiopäivätalosta, jonka puna-armeija valtasi ja jonka katolle nostettiin neuvostolippu vappuna 1945.

⁸³ Brodie 2018, 504, 516.

Vaikka Berliinin taistelu oli sodan symboliseksi katsottu loppu, taistelut jatkuivat eri puolilla maata toukokuun kahdeksanteen päivään saakka.⁸⁴ Kaupungin väestö kärsi vakavasta ruokapulasta ja asui pommituksista kärsineessä kaupungissa, joka tuhoutui sodassa pahasti. Noin 600 000 asunnon tuhoutuminen teki kaupunkilaisten elinolosuhteista ankarat. Taistelut vaativat satojatuhansia sotilaiden ja siviilien henkiä. Kaupunki muuttui valtauksensa jälkeen käytännössä asumiskelvottomaksi. Pommitukset ja katutaistelut olivat tuhonneet infrastruktuurin, kuten vesijohdot, sähköt ja viemäroinnin. Ihmisten elämää hallitsivat nälänhätä, kulkutaudit ja äärimmäinen köyhyys. Monet kaupungin asukkaat, Hillers mukaan lukien, raivasivat raunioita ja asuivat pommisuojuissa, kellareissa tai osittain tuhoutuneissa rakennuksissa ilman lämmitystä tai puhdasta vettä. Ravinnonsaanti oli ensimmäisinä kuukausina kriittistä, ja moni eli lähes pelkästään perunalla. Kaupunki ei kuitenkaan autioitunut täysin, vaan asukkaat alkoivat hitaasti jälleenrakentaa sitä. Olosuhteet pysyivät kuitenkin erittäin raskaina useita vuosia sodan päättymisen jälkeen.⁸⁵

Hillersin mukaan 13. toukokuuta oli loistavan aurinkoinen sunnuntai. Jo aikaisin aamulla kuului ilahduttavia paraatin ääniä – liittoutuneet olivat voittaneet sodan. Hillers oli tyytyväinen, että sota oli vihdoon päättynyt, vaikka sen olikin voittanut vihollinen. Liittoutuneiden voitto ei Hillersin mukaan harmittanut kellariväkeä. Ihmiset olivat ennen kaikkea onnellisia siitä, että sodan aiheuttama jatkuva pelko oli ohi. Ihmisten mieliin hiipi kuitenkin pelko siitä, että heidän tulisi pian luovuttaa talonsa sotilaille. Tuo sunnuntai oli pelätty, mutta samalla Hillersin mukaan rauhallisin sunnuntai maailmansodan syttymisen jälkeen. Elämä sodan loppuvaiheissa sisälsi ristiriitaisia tunteita, päällimmäisinä ilo ja toisaalta epävarmuus. Sodan päättymistä odotettiin kauan, ja sen koittaessa epätietoisuus ja epävarmuus tulevasta kasvoi. Aika oli ihmisille elämän ja kuoleman taistelua. Vaikka saksalaiset joukot olivat antautuneet ja he olivat hävinneet sodan, Hillers tunsi siitä huolimatta ennen kaikkea elämänhalua.⁸⁶

Ristiriitaiset ja epätodelliset tunteet olivat vahvasti läsnä Hillersin kirjoituksissa sodan viimeisinä päivinä – sekä sodan päättymisen jälkeen. Pelko oli edelleen vallitseva tunne, ja sen rinnalla epävarmuus ja toivottomuus kasvoivat. Sota oli ohi, eivätkä ihmiset voineet uskoa sitä todeksi. Aluksi kukaan ei uskaltanut purkaa kellarin edessä olevia barrikadeja.⁸⁷ Hillers kirjoittaa olleensa suorastaan ihmeissään, kun ihmiset uskaltautuivat takaisin Berliinin kaduille.

⁸⁴ Kim 2011, 17–18.

⁸⁵ Diefendorf, 1993 xii-xiii, 191, 194.

⁸⁶ Hillers 1960, 204, 217, 235–236.

⁸⁷ Hillers 1960, 217.

”Kaikki venäläiset ovat poissa - - Poissa! Kaikki poissa! Voimme tuskin käsittää sitä - -”⁸⁸, Hillers kirjoittaa toukokuun 8. päivänä. Kukaan venäläinen ei enää tullut koputtamaan heidän ovilleen, mikä oli hänen mielestään käsittämätöntä. Tämä kertoo Hillersin tottumuksesta siihen, että venäläiset olivat jatkuvasti läsnä kaupunkilaisten jokapäiväisessä elämässä. Nyt heidän puuttumisensa arjesta oli asia, jota oli vaikea ymmärtää. Ihmiset toimivat johdonmukaisesti, mutta tunsivat tilanteesta myös katkeruutta. Hillers pyrki sanojensa mukaan tuntemaan kunnioitusta, jota saksalaiset sotilaat hänessä synnyttivät.⁸⁹ Sodan päätyttyä hän ja moni muu olivat vielä elossa, ja siitä tuli tuntee kiitollisuutta. Ihmisten odotettiin olevan hiljaa sodan kamalista tapahtumista, kuin heidät olisi säästetty kaikelta tapahtuneelta.

Käytännössä sodan päättyminen tarkoitti muun muassa sitä, että venäläiset alkoivat jakaa uusia ja suurempia elintarvikeannoksia. Tällä oli ihmisiin suuri vaikutus. Hillersin mukaan kansan keskuudessa oli havaittavissa selkeää rauhoittumista. Ihmiset tarkastelivat rauhassa elintarvikekorttejaan. Hillers ihmetteli ruoan paljoutta ja epäili, voidaanko annokset todellakin jakaa täsmällisesti ihmisten kesken. Jokainen ruoka-annos, jokainen leipäpala, oli viittaus siihen, että heistä pidettiin edelleen huolta. Se hämmästytti Hillersin mukaan ihmisiä. Kaikki heidän saamansa tuntui yhtäkkiä lahjalta niiltä vihollisilta, jotka olivat hetki sitten tuhonneet heidän kaupunkiaan ja ihmisiään. Myös veden hakeminen oikeasta vesijohdosta ensimmäistä kertaa tuntui ihmeelliseltä, Hillersin mukaan elämää muuttavalta.⁹⁰ Pienet merkit kehittyneistä elämän olosuhteista saattoivat lisätä ihmisten onnellisuutta merkittävästi sodan jälkeen, oli kyse sitten veden hakemisesta suoraan hanasta tai mahdollisuudesta käyttää kaasulämmitystä pelkän uunin sijaan. Historioitsija Hester Vaizeyn mukaan sodan jälkeen yleiset odotukset olivat laskeneet ja ihmiset olivat tyytyväisiä vähempään kuin ennen. Ihmiset olivat onnellisia perheestä, työstä ja riittävästä ruoasta. Sodanaikaiset kirjeet ja päiväkirjat osoittavat, että sota sai ihmiset arvostamaan sitä, mitä heillä oli.⁹¹ Ihmiset olivat yksinkertaisesti kiitollisia ollakseen elossa, Hillers mukaan lukien. Se tosiasia, että he olivat selvinneet sodan aiheuttamasta jatkuvasta kuolemanuhasta antoi ihmisille uutta perspektiiviä elämään.⁹² Hillersin kirjoitukset osoittavat toistuvasti saman huomion.

Käytännön iloista huolimatta Hillersin tunteet olivat ristiriitaisia, vaikka sodan uhka olikin ohi. Aineiston loppupuolta hallitsevat positiivisina koettujen tunteiden lisäksi väsymys ja

⁸⁸ Hillers 1960, 201.

⁸⁹ Hillers 1960, 204, 216.

⁹⁰ Hillers 1960, 240–241, 262; Vaizey 2010, 91.

⁹¹ Vaizey 2010, 91.

⁹² Vaizey 2010, 90.

turtumus sodan päätyttyä. Hillers kirjoittaa tuntevansa olonsa niin loppuun palaneeksi, että mikään ei enää voisi liikuttaa häntä tulevaisuudessa. Hän kokee tuntevansa, että siitä lähtien hän voisi kestää mitä tahansa maan päällä.⁹³ Sotatutkija Jenni Kirveen mukaan ihmisellä on taipumus turtua ja myös sopeutua melkein mihin tahansa.⁹⁴ Kirves on tutkinut sotaa ja suomalaisten sotakokemuksia, sekä ollut mukana useissa uuden sotahistorian teoksissa. Hän on tutkinut esimerkiksi naisten kohtaloita erilaisten sotakuvien takana. Hillersillä oli vahvan elämänhalun lisäksi kuitenkin tunne, että Berliini ei enää koskaan voisi nousta. Hän kuvailee kaupungin ihmisiä rauniorottina, jollaisina he pysyisivät koko lopun ikäänsä. Hillers kuitenkin kirjoittaa elämän pimeän ja ihmeellisen seikkailun kiehtovan häntä. Hän haluaa jatkaa elämäänsä jo pelkän uteliaisuuden vuoksi, mutta myös siksi, että tuntee itsensä vihdoinkin terveeksi.⁹⁵

Hillers kirjoittaa myös rakkauden tunteesta sodan päätyttyä. Hän ei usko tunteen palaavan enää koskaan ennalleen sodan jälkeen. Frevertin mukaan rakkaus kolmannessa valtakunnassa oli rajoitettu vain tietyille ihmisryhmille. Jopa ne, kenelle rakkaus oli sallittua, olivat valvonnan alla.⁹⁶ Hillers kuvailee toivottomia tunteuksiaan rakkauden kokemisesta:

Älkää naurattako minua - - se [rakkaus] makaa maahan poljettuna. Ja jos se jälleen nousisikin, oisin alituisen peloissani sen puolesta, en voisi tuntea hetkeäkään rauhaa, en uskaltaisi enää uskoa, että se kestäisi.⁹⁷

Hillers puhuu rakkauden tunteesta sodan lopussa, kuin sitä ei enää olisi. Vaikka sitä tuntisikin, siihen ei enää uskoisi samalla tavalla kuin ennen sotaa. Koettu sota ja sen jättämät arvet vaikuttivat rakkauteen suhtautumiseen ja tunteen kokemiseen kyynistämällä Hillersiä. Hillers koki sodan aikana sekä henkistä että fyysistä väkivaltaa, jotka vaikuttivat hänen suhtautumiseensa tavalliseen elämään ja sen osa-alueisiin. Rakkauden tunne on vahva, voimakas tunne, jonka usein ajatellaan voittavan lopussa kaiken muun. Sota polki tunteen maahan ja tukahdutti sen. Sodanaikaisen eron vaikutusta tutkineen Clarkie Husseyn mukaan rakkauden tunteesta oli tullut sodan seurauksena monille niin uuvuttavaa, että sitä vältettiin vaistomaisesti. Itsepuolustukseksi ihmiset sulki mielensä puolisoiltaan. Kyse ei ollut pelkästään ajasta, jonka puoliset olivat olleet erossa toisistaan, vaan ajan muuttuneesta luonteesta. Husseyn mukaan se loi emotionaalisen ja henkisen eristäytymisen puolisoitten välille.⁹⁸ Hillersin

⁹³ Hillers 1960, 208.

⁹⁴ Kirves 2024.

⁹⁵ Hillers 1960, 227, 239.

⁹⁶ Frevert 2023, 263.

⁹⁷ Hillers 1960, 239.

⁹⁸ Hussey 2014, 33.

pelko tunteen puolesta tulevaisuudessa kertoo siitä, että sodan aiheuttamat kokemukset saivat aikaan epävarmuutta ja epäluottamusta. Tulevaisuuden rakkauden kokemukset eivät enää olisi samanlaisia kuin ennen, sillä läsnä olisi aina epävarmuus siitä, että se vietäisiin pois häneltä, tai se satuttaisi häntä tavalla tai toisella.

Sodan aiheuttamat henkiset ja fyysiset arvet jäivät osaksi Hillersin elämää. Hän koki sen olevan osa sotaa. Hillersin mukaan sotaan kuuluu kyseiset asiat, joita hänkin sai osakseen – tarkoittaen raiskauksia ja fyysistä väkivaltaa.⁹⁹ Uupumuksen lisäksi hän kirjoittaa kuitenkin tuntevansa itsensä terveeksi ja kokevansa elämän merkitykselliseksi. Ihmisillä oli erilaisia tapoja selviytyä sodan koettelemuksista ja sen jättämistä arvista. Osa oli innoissaan sodanjälkeisestä elämästä ja sen tarjoamasta vapaudesta, kun taas osa oli niin sodan runtelema, että ei kokenut enää merkityksellisyyttä elämästä. Tapahtunutta ei pitänyt ajatella Hillersin mukaan liian henkilökohtaisesti. Hän pohtii sekä Saksan että Neuvostoliiton näkökulmaa sodasta tiedostaen, että molemmat ovat tehneet vääryyttä toisilleen. Huomisen ideaalimaailma syntyy Hillersin mukaan vaikeuksien kautta. Hän kirjoittaa toiveikkaana tulevaisuudesta: “Nyt tehtävä täyskäännös ja mentävä itseemme, niin heidänkin. Nyt syntyy uusi maailma, huomispäivän maailma, ja se syntyy tuskalla ja kivulla.”¹⁰⁰ Vaikka Berliini oli tuhoutunut ja Hillers tunsikin olonsa yksinäiseksi kaupungin raunioissa, hän oli valmis tekemään töitä paremman tulevaisuuden eteen. Hän vertaa itseään pieneen laivaan, joka hänen on ohjattava kaikkien kohtaamiensa myrskyjen läpi. Hän palaa jälleen kokemaansa kiitollisuuden tunteeseen todeten, että hän on saanut elämässään paljon, jopa ”kukkuramitoin”.¹⁰¹ Edessä oli epätietoinen ja raskaalta tuntuva tulevaisuus, jota kohtaan Hillers koki ristiriitaisia tunteita.

3.2 Sodan jälkipyykki – lyijynraskas tulevaisuus

Sodanjälkeinen Saksa oli useiden tunteiden myllertämä. Sodan hävinneenä osapuolena saksalaiset kokivat monenlaisia tunteita, etenkin syyllisyyttä ja häpeää, sodanjälkeisen vuosikymmenen aikana.¹⁰² Kirjailija Harald Jähnerin mukaan on tapana ajatella, että sodanjälkeiset vuodet Saksassa olivat kuolemanvakavia. Vallitsevan kuvan mukaan Saksa toisen maailmansodan jälkeen nähdään ahdistuneena ja epätoivoisena maana, joka yritti selvitä voittajien tanssissa ympärillä. Todellisuudessa oli paljon muutakin. Myös Saksassa oli naurua, tanssia ja rakkautta. Tätä kuvaa ei usein esitetä ajan kirjallisissa ja elokuvallisissa tulkinnoissa. Jähnerin

⁹⁹ Hillers 1960, 252–253.

¹⁰⁰ Hillers 1960, 207.

¹⁰¹ Hillers 1960, 325, 333.

¹⁰² Frevert 2023, 230; Jähner 2021.

mukaan kaiken koetun kauhun ja epävarmuuden jälkeen ilo selviytymisestä purkautui, ja ihmiset elivät hetkessä. Tämä näkyi jopa ylenpalttisen ilon purkauksina ja nautinnolle omistautumisena. Uhka oli kuitenkin edelleen läsnä, joten ihmiset halusivat nauttia elämästä täysin rinnoin.¹⁰³ Hillersin kirjoituksista välittyy ilo ja helpotus sodan päättymisestä, mutta rakkaudesta ei voida vielä puhua. Sota jätti jälkensä joidenkin tunteiden kokemiseen, ja osa niistä tuntui hautautuneen iäksi.

Hillers ei kieltänyt sodan aiheuttamia seurauksia. Sodan päättymisen jälkeen hän päätyi monien muiden naisten tavoin töihin tehtaisiin. Saksan kaupungeissa sodanjälkeinen jälleenrakennus jäi usein naisten tehtäväksi. Historioitsijoiden mukaan naisten panos sodanjälkeisenä aikana oli elintärkeää saksalaiselle yhteiskunnalle, mutta heidän vaikutustaan on silti väheksytty ja se on jopa unohdettu.¹⁰⁴ Saksankielinen termi Trümmerfrauen viittaa suomeksi raunioiden naisiin, jotka auttoivat raivaamaan pommitettujen kaupunkien raunioita, rakentamaan uudelleen ja tukemaan kaupunkia.¹⁰⁵ Naiset siirtyivät ammatteihin ja työtehtäviin esimerkiksi tehtaisiin, jotka olivat aikaisemmin heiltä suljettuja.¹⁰⁶ Hillers kirjoittaa toukokuun lopussa tehneensä töitä työkalutehtaassa, jossa hän pakkasi laatikoihin metalleja, ja siirsi laatikoita vaunuihin. Varastovajassa hän toimi ketjussa, joka oli täynnä satoja naisia ojentamassa toisilleen esineitä laatikoihin. Pitkien työpäivien jälkeen Hillers oli uupunut, mutta ylpeä omasta ruokasaaliistaan, jonka hän sai palkaksi päivän työstä. Hillers kertoo pyykänneensä pesutuvassa sotilaiden vaatteita ja liinavarusteita. Työtunnit olivat pitkiä ja ruumiillisesti raskaita; Hillers palasi kotiin sormet haavoilla ja rystyset verillä hankaamisesta. Työn raskaan luonteen lisäksi Hillersiä inhotti vihollisten likaisten vaatteiden pesu.¹⁰⁷ Omana tunnuksenaan hän piti klassista lausetta ”se mikä ei tapa minua, vahvistaa minua”¹⁰⁸. Hillersin mukaan naiset kokivat väheksyntää ja orjuutusta venäläisiltä tehtaan miehiltä. He puolustautuivat miesten ivailuilta tönimällä heitä takaisin ja nauramalla pilanaurua, sekä purkivat raivoaan laulamalla yhdessä. Työtä tehtiin myös sunnuntaisin, ja naisia uhkailtiin haettavan töihin, jos he eivät itse ilmaantuisi sinne.¹⁰⁹ Hillers kuvailee sodanjälkeistä työntekoa raskaana ja orjuuttavana, mutta myös palkitsevana. Työ antoi muuta ajateltavaa sodan jälkeen, mutta toi mukanaan uudenlaista väsymystä uupumusta.

¹⁰³ Jähner 2021, 89–90.

¹⁰⁴ Vaizey 2010, 93; Hagemann 2011, 1055, 1057.

¹⁰⁵ Vaizey 2010, 93–94.

¹⁰⁶ Akbulut-Yuksel, Khamis & Yuksel 2011, 2; Vaizey 2010, 96.

¹⁰⁷ Hillers 1960, 285–287, 289–291, 299.

¹⁰⁸ Hillers 1960, 283.

¹⁰⁹ Hillers 1960, 293, 295–296.

Sodan hektisen ja turvattoman arjen jälkeen normaalien asioiden toimittaminen tuntui Hillersistä oudolta ja epätodelliselta. Kesäkuun alussa Hillers kävi kampaajalla ja elokuvissa, jotka olivat sodanjälkeisiä luksusasioita. Ennen arkiset asiat tuntuivat aluksi erikoisilta, ja esimerkiksi muilta ihmisiltä saadut kohteliaisuudet saivat Hillersin tuntemaan olonsa oudoksi.¹¹⁰ “Maailma on sekaisin, meidän maamme pilkottu pieniksi paloiksi”¹¹¹, Hillers kirjoittaa poh-tiessaan sodanjälkeistä elämää ja paluuta uuteen arkeen. Maa oli kirjaimellisesti pilkottu osiin ja jaettu neljään miehitysvyöhykkeeseen voittajien kesken. Ihmisten kokemaa jatkuvaa turvatomuutta osoitti muun muassa se, että naiset eivät pitkään aikaan uskaltaneet ulos “pimeään kaikkien noiden univormujen joukkoon”¹¹². Pelon tunteen lisäksi Hillers kirjoittaa olevansa masentunut kaikesta tapahtuneesta. Hillersin mukaan “kaksi hävittyä maailmansotaa istuvat kirotun syvällä meidän luissamme”.¹¹³ Tämä osoittaa maailmansotien jättämää syvää jälkeä ihmisiin, etenkin saksalaisiin – sotien hävinneeseen osapuoleen. Saksalaiset eivät pääsisi eroon siitä stigmasta, jonka kaksi hävittyä maailmansotaa ja niiden vaikutukset jättivät historiaan. Tepora kirjoittaa, että historioitsija Wolfgang Schivelbuschin mukaan sodan tappion kärsivä yhteiskunta pyrkii joko oppimaan häviöstä, muuttamaan poliittista kurssiaan tai kieltämään tappion ja ikään kuin jatkamaan suoraan siitä, mitä oli ennen sotaa.¹¹⁴

Hillers pohtii elämäänsä ja henkistä vointiaan sodan päättymisen jälkeen. Toisaalta hänellä on kaikki hyvin, sillä hän on terve ja loukkaantumaton. Hän kirjoittaa, että tapahtunut ei ole fyysisesti mitenkään vahingoittanut häntä.¹¹⁵ Henkisesti hän on kuitenkin vahingoittunut. Psykiatri Derek Summerfieldin mukaan ei ole olemassa yhtä vastausta siihen, miten ihmiset suhtautuvat ja reagoivat erittäin haastaviin ja stressaaviin tilanteisiin. Päänsärky, huimaus, heikkous ja väsymys ovat kuitenkin keskeisiä oireita sodan subjektiivisessa kokemuksessa. Osa tutki-joista näkee oireet fysiologisena responsina stressiin. Vaikka joillekin uhreille kehittyy merkittäviä psykiatrisia ja sosiaalisia toimintahäiriöitä, traumaattisten kokemusten ja seurausten välinen suhde ei ole selvä. Viimeaikaiset tutkimukset osoittavat, että sodan toissijaiset seuraukset – perhe-, sosiaaliseen ja taloudelliseen elämään – ovat tärkeitä psykologisten seurausten ennustajia. Tärkein suojaava tekijä on yhteisön läsnäolo ja kyky antaa tukea ja edistää ongelmanratkaisukeinoja.¹¹⁶ Hillers koki sodan tapahtumia yhdessä muiden ihmisten kanssa,

¹¹⁰ Hillers 1960, 328, 335–336.

¹¹¹ Hillers 1960, 328.

¹¹² Hillers 1960, 335.

¹¹³ Hillers 1960, 336.

¹¹⁴ Tepora 2015.

¹¹⁵ Hillers 1960, 236.

¹¹⁶ Summerfield 2000, 232–233.

joilta hän sai tukea ja turvaa. Hän ei joutunut kohtaamaan pommituksia ja venäläisiä miehiä yksin, kun hänen tukenaan oli kellari täynnä ihmisiä. Uhkaavien ja vaarallisten tilanteiden jälkeen hän pääsi puhumaan muiden kanssa ja jakamaan kokemuksiaan, joka auttoi Hillersin mukaan ajatusten ja tunteiden käsittelyssä. Sota ei ole pelkästään yksityinen kokemus, ja sen aiheuttama kärsimys syntyy nimenomaan sosiaalisessa kontekstissa. Sota aiheuttaa epäluottamusta, ja tarkoituksenmukaisesti heikentää yhteisöjä entisestään. Sen ensisijainen vaikutus uhreihin voi olla se, että he todistavat sosiaalisen maailman tuhoutumista, joka ilmentää heidän omaa historiaansa, identiteettiään ja arvojaan. Summerfieldin mukaan historia on osoittanut, että yhteiskunnallinen uudistus on parasta lääketta; sodan uhreille se tarkoittaa julkista tunnustusta ja oikeutta.¹¹⁷

Maailmansota, joukkomurhat ja ankarat taloudelliset taantumukset verottivat saksalaisten tulevaisuudentoiveita. Frevertin mukaan kaikesta huolimatta toivo siitä, että ihmiset voisivat ”paeta tästä maanpäällisestä helvetistä”, auttoi heitä selviytymään vielä yhdestä päivästä.¹¹⁸ Ihmiset löysivät turvaa ja toivoa erilaisista asioista toipuessaan sodan aiheuttamista seurauksista. Hillers reflektoi omaa kirjoittamisprosessiaan kesäkuun 11. päivänä, kun hänen ystävänsä – ai-neistossa nimimerkki leski – kertoo näkemistään venäläisunista. “Minä en näe mitään sellaisia varmaankin sen takia, että olen purkanut kaiken paperille”, Hillers pohtii.¹¹⁹ Hillers käsitteli asioita kirjoittamalla. Moni jaksoi jatkaa elämäänsä läheisten jälleennäkemisen toivossa. Kotiinpaluu sodasta ja vankileireiltä oli pitkä prosessi, joka sisälsi paljon outoa käyttäytymistä. Yhtäkkiä miehet seisoivat kotiovillaan tunnistamattoman näköisinä. Jälleennäkemisten järkytyksiä kuvailtiin, elämänilo näytti kadonneen kasvoilta kokonaan. Myös miehet kuvailivat vaimojaan samalla tavalla, tuskin tunnistaen.¹²⁰ Naiset olivat oppineet pakon edessä elämään ilman miehiä, jotka kokivat tämän vaikeaksi asiaksi sodasta palattuaan. Sodan aikana naiset ymmärsivät, että heidän miehensä saattaisi vammautua, kadota tai kuolla minä hetkenä hyvänsä, joten heidän tulisi opetella pärjäämään omillaan.¹²¹ Jähnerin mukaan miehet palasivat kotiin olettaen saavansa takaisin vanhan asemansa perheen päänä. Tämä johti naisiin kohdistettuihin syytöksiin ja katkeruuteen, sekä miesten kokemaan tarpeettomuuden ja häpeän tunteeseen.

¹¹⁷ Summerfield 2000, 233–234.

¹¹⁸ Frevert 2023, 211.

¹¹⁹ Hillers 1960, 332.

¹²⁰ Jähner 2021, 116.

¹²¹ Kirves 2024.

Hillers kirjoittaa miettineensä usein sitä, miten helppoa hänelle oli olla erossa miehestään, joka joskus merkitsi hänelle kaikkea. Vastoin järkeä ja ymmärrystä, Hillers halusi elää. Hänen kirjoittamisellaan oli myös merkitys tulevaisuudelle. Hän pyrki kirjoittamaan mahdollisimman selvästi ja lyhentelemättä, jotta hänen tekstinsä voitaisiin lukea myöhemmin. Hillers halusi miehensä lukevan hänen tekstinsä.¹²² Hillersin miehen paluu kotiin rintamalta oli epätodellinen ja ristiriitainen hetki. Hän kirjoittaa kesäkuun 16. päivänä olleensa kuumeinen ilosta, kun kuuli miehensä Gerdin olleen ovella. Heidän tapaamisensa oli omituinen; Hillersin mies ei ollut tyytyväinen mihinkään. Kun Hillers jakoi kokemuksiaan, syntyi riita. Jos hän pyysi hiljaa, hän sai osakseen moitetta. Gerd moitti Hillersiä ja muita naisia, heidän arvostelukykyään ja häpeämättömyyttään. Hillers kuvailee miehensä kasvoja tuolloin jopa inhoiksi ilmaiseviksi. Hillersin mukaan kaikki tuntui silloin tarkoituksettomalta ja typerältä.¹²³ Odotettu hetki oli kummallinen ja se ei täyttänyt niitä odotuksia, joita oli sodan aikana rakentunut.

Hillersin päiväkirjamerkinnot sodan päätyttyä ovat menneiden päivien ja kokemusten reflektointia, sekä laajemmin Saksan, ihmisten kohtalon ja historian tarkastelua. Hillers kokee kaikesta huolimatta olevansa hyvin varustautunut elämään. Hän pystyy jatkossakin sopeutumaan elämän tuomiin koettelemuksiin, eikä koe olevansa liian herkkä.¹²⁴ Positiivisesta elämänasenteesta huolimatta tilanne sisälsi paljon epätietoisuutta, joka näkyy Hillersin kirjoituksesta. Sodan päättymisen jälkeen Hillers ei enää tiennyt, mitä tekisi elämällään. Hän kuvailee tulevaisuutta lyijynraskaana, ja pohtii omaa tarkoitustaan jatkaa:

”Yritän taistella sitä vastaan, yritän pitää liekkiä palamassa. Miksi? Mitä varten? Mitä tehtävää minulla vielä on? Olen toivottoman yksin kaikkine kysymyksineni.”¹²⁵

Sitaatti osoittaa tunteiden ristiriitaisen luonteen sodan päätyttyä. Vaikka Hillers kirjoitti usein omasta elämänhalustaan ja onnestaan sodan jälkeen, koki hän kuitenkin myös toivottomuuden tunteita. Hän koki olonsa yksinäiseksi, ja tulevaisuutensa epävarmaksi. Hän pohti, minkä takia hänen pitäisi jatkaa elämäänsä. Hän kirjoittaa, että on olemassa jokin luonnonlaki, joka säätelee kaiken. Kansat, joita koetellaan yli niiden luontaisen kestokyvyn – kuten saksalaisia tuolloin koeteltiin – turtuvat vähitellen. Hyvinvoivat kansat puolestaan sortuvat omaan yltykkyisyyteensä. “Meidän saksalaisten onnettomuudessa on inhon, sairauden ja hulluuden sivumaku, jolla ei ole mitään vertailukohtaa historiassa”, hän kirjoittaa kesäkuun 15.

¹²² Hillers 1960, 331, 343.

¹²³ Hillers 1960, 339, 341.

¹²⁴ Hillers 1960, 236.

¹²⁵ Hillers 1960, 301.

päivänä.¹²⁶ Hillers piti kaikkea tapahtunutta niin hirveänä, maailmaa muuttaneena ja ihmisiä tuhonneena asiana, että mikään muu historian tapahtuma ei ole siihen verrattavissa. Omaelämäkertoja tutkineen ja sotatutkimusta tehneen Gabriele Rosenthalin mukaan naiset puhuvat vapaasti toisesta maailmansodasta. He kuvailevat usein tilanteita, jotka ovat olleet ahdistavia ja pelottavia. He kertovat suojapaikoista, pakenemisista, karkotuksista ja kauhun hetkistä jokapäiväisten pommitusten uhkaamina. Naiset esittävät toisen maailmansodan luonnonkatastrofina. Tämä voi selittyä sillä, että heillä oli taipumus nähdä itsensä heidän kontrollinsa ulkopuolella olevien voimien uhreina.¹²⁷ Sota oli Hillersin mukaan merkittävää aikaa. Hän koki olevansa osa yhteisöä, jolla oli sodan aikana yhteinen tavoite. Hän kirjoittaa, miten hän elää muiden kanssa ensi käden historiaa, ja kokee asioita, joista tullaan myöhemmin kertomaan historian tapahtumina: ”Läheltä koettuina ne hajoavat tuskaksi ja peloksi. Historia on hyvin rasittavaa.”¹²⁸ Hillers tekee mielenkiintoisia havaintoja historian tarkastelusta. Hän sanoittaa ääneen, miten tulevan historian tapahtuman kokeminen itse on rasittavaa, oikeaa elämää, josta myöhemmin tullaan kertomaan. Historian pohtiminen omasta ajasta irrallisena jatkumona osoittaa reflektiivisyyttä ja suuremman kokonaisuuden hahmottamista.

Hillers kirjoittaa hämmästelleensä usein sitä, miten sitkeästi hän piti kirjaa ”tästä ajattomasta ajasta”¹²⁹. Tietoisuus omista tunteista näkyy Hillersin kirjoituksesta, ja on siten hyvin läpinäkyvää. Vaikka kirjoittaminen toimikin Hillersille eräänlaisena henkireikänä, hän myös kirjoittaa päiväkirjansa lopussa kesäkuun 11. päivänä, että ”jo kirjoittaminen on suuri ponnistus”. Siitä välittyy väsymyksen ja turtumisen tunne. Ennen virkistävä aktiviteetti – kirjoittaminen – oli nyt raskaalta tuntuva toimenpide, jonka hän halusi kuitenkin tehdä tallentaakseen tapahtuneen muistiin. Siitä huolimatta se kuitenkin helpotti, antoi lohdutusta yksinäisyyteen ja oli Hillersin mukaan eräänlaista keskustelua ja sydämen purkamista.¹³⁰ Omaelämäkertatutkimukseen erikoistuneen Päivi Kososen artikkelin mukaan päiväkirjan pitäminen onkin myös itsestä huolehtimista. Päiväkirjoja pidetään, jotta muistetaan ja ymmärretään asioita, mutta myös jäsennetään maailmantilannetta ja tunnetaan itseään.¹³¹ Lopuksi Hillers toteaa, että kirjoittamisen aika on ohi.¹³² Hillersin päiväkirja päättyy haaveisiin yrityksen – muun muassa naistenlehden – perustamisesta yhdessä muiden kanssa. Päiväkirjan viimeinen merkintä on

¹²⁶ Hillers 1960, 338–339.

¹²⁷ Rosenthal 1991, 36–37.

¹²⁸ Hillers 1960, 35.

¹²⁹ Hillers 1960, 189.

¹³⁰ Hillers 1960, 331.

¹³¹ Kosonen 2020, 39–40.

¹³² Hillers 1960, 339.

otsikoitu aikavälille 16.–22. kesäkuuta. Hillers kirjoittaa aikovansa lainata leskeltä kirjoitus-koneen.¹³³ Hän on päättänyt jatkaa elämäänsä, ja kirjoittaa puhtaaksi omat kouluvihkonsa, joi-hin hän on tallettanut oman kokemuksensa Berliinin valtauksen ajasta – sekä hänen tunteensa.

¹³³ Hillers 1960, 327, 344.

4 Lopuksi

Tutkielman omaelämäkerrallinen alkuperäisaineisto sisältää sekä surun, inhon, pelon ja kauhun että ilon, onnen, turvan ja toivon tuntemuksia. Erityisesti aineiston alkupuoli on täynnä negatiivisina koettuja tunteita, kun Berliinin valtaus alkoi. Uusi kuolemanvakava tilanne ajoi saksalaiset epätoivon partaalle. Hillers tottui moneen kauheuteen, ja käänsi lopulta omat henkilökohtaiset häviönsä huumorinkin kohteiksi. Sodan loppupuolella ja sen päätyttyä positiivisina koetut tunteet lisääntyvät Hillersin kirjoituksissa. Lisäksi mukana on ristiriitaisia tunteita, turtumusta ja epätietoisuutta tulevasta.

Alkuperäisaineisto osoittaa, että Berliinin valtauksen alettua ja sen aikana Hillersin tunteet vaihtelivat hyvin nopeasti negatiivisistä tunteista positiivisiin koettuihin tunteisiin. Samalla sivulla hän kirjoitti kuolemanpelon tuottamasta kauhusta, ja hetken kuluttua tilanteille naureskelusta ja vitsailusta. Turvan tunnetta toivat ympärillä olevat ihmiset, kellari ja hänen oma päiväkirjansa. Hän kirjoittaa pommitusten aiheuttamasta jatkuvasta kauhusta ja pelosta, sekä inhosta erityisesti raiskauksista kirjoittaessaan. Sekä fyysiset nälän ja väsymyksen tunteet että henkiset tunteet välittyvät konkreettisesti alkuperäisaineistosta. Hillers kuvailee tapahtumia ja omia kokemuksiaan sekä tunteitaan vivahteikkaasti ja kiirehtimättä.

Sodan loppuvaiheessa ja sen päätyttyä Hillersin tunteista läsnä oli turtuminen, epätoivo sekä ristiriitaiset tunteet. Hillers kuvailee iloa, onnea sekä helpotusta, kun sodan välitön uhka oli ohi. Hänen kirjoituksistaan saa ristiriitaisen kuvan siitä, mitä hän itse ajatteli sodan päättymisestä. Toisaalta kaikki tapahtunut oli rikkonut häntä sekä henkisesti että fyysisesti, toisaalta hän koki suurta elämäniloa ja toivoa tulevaisuudesta. Positiivisina koetut tunteet kuitenkin lisääntyivät alkuperäisaineiston loppupuolella sodan päättyessä ja sen jälkeen. Ennen kaikkea Hillers tunsikin olevansa terve ja vapaa, ja halusi jatkaa elämäänsä. Tulevaisuudesta hän koki silti epätietoisuutta, eikä ollut varma mitä enää tekisi elämällään.

Menneisyyden tunteiden tutkiminen auttaa selittämään historian vaikutusta nykypäivään. Sen avulla voidaan tutkia kulttuurin ja ajan vaikutusta tunteisiin ja niiden muuttumiseen. Tulevaisuudessa aihetta voitaisiin laajentaa tutkimalla sodan eri osapuolien kokemuksia ja tunteita. Aihetta voisi tutkia myös sukupuolitutkimuksena esimerkiksi naisnäkökulmasta. Tunteiden esiintyvyyttä sodan aikana voisi tutkia myös useamman eri aineiston avulla, ja siten etsiä mahdollisia yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia suurempien ihmisjoukkojen kokemuksissa ja tunteissa.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

Hillers, Marta: *Nainen Berliinissä - Autenttinen päiväkirja Berliinistä 20.4.-22.6.1945*. Suom. Mirja Rutanen. K. J. Gummerus Osakeyhtiö, Jyväskylä 1960.

Tutkimuskirjallisuus

Akbulut-Yuksel, Mevlude, Khamis, Melanie & Yuksel, Mutlu: *Rubble Women: The Long-Term Effects of Postwar Reconstruction on Female Labor Market Outcomes*. No. 6148. IZA Discussion Papers, 2011, 1–29.

Beevor, Antony: *Berlin: The Downfall 1945*. Penguin Books, London 2007.

Biddle, Tami Davis: “On the Crest of Fear: V-Weapons, the Battle of the Bulge, and the Last Stages of World War II in Europe.” *The Journal of Military History* [Lexington], vol. 83, no. 1, January 2019, 157–194.

Biess, Frank & Moeller, Robert G., eds. *Histories of the Aftermath: The Legacies of the Second World War in Europe*. New York, NY: Berghahn Books, Incorporated, 2010, 1–30. Viitattu 8.4.2026. ProQuest Ebook Central.

Boddice, Rob: *Tunteiden historia*. Suom. Jyrki Vainonen. Vastapaino, Tampere 2022.

Brodie, Thomas: “German Society at War, 1939–45.” *Contemporary European History* [Cambridge, UK], vol. 27, no. 3, August 2018, 500–516.

Ceram, C. W.: Alkulause. Teoksessa Hillers, Marta: *Nainen Berliinissä – Autenttinen päiväkirja Berliinistä 20.4.-22.6.1945*. Suom. Mirja Rutanen. K. J. Gummerus Osakeyhtiö, Jyväskylä 1960, 5–10.

Diefendorf, Jeffrey M.: *In the Wake of War: The Reconstruction of German Cities after World War II*. Oxford University Press, 1993.

Dixon, Thomas: “‘Emotion’: The History of a Keyword in Crisis.” *Emotion Review*, [London, England], vol. 4, no. 4, October 2012, 338–344.

Evans, J.V.: The Cellar and the Bunker. Teoksessa *Life among the Ruins. Genders and Sexualities in History*. Palgrave Macmillan, London 2011, 16–45.

Firth-Godbehere, Richard: *Tunteiden maailmanhistoria*. Suom. Tapani Kilpeläinen ja Veli-Pekka Ketola. Helsinki: Bazar 2022.

Female Survival in Berlin in April 1945 (Retrospective Account, 1950s). Teoksessa *German History in Documents and Images*, [February 23, 2026].

Frevort, Ute: *The Power of Emotions: A History of Germany from 1900 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.

Fulbrook, Mary: 'Over the Precipice: From Persecution to Genocide in the Baltics'. Teoksessa *Bystander Society: Conformity and Complicity in Nazi Germany and the Holocaust*. New York, 2023; online edition, Oxford Academic, 2023, 268–309.

Gebhardt, Miriam: *Ja sitten tulivat sotilaat: saksalaisnaisten kohtalo toisen maailmansodan voittajien käsissä*. Suom. Maikki Soro. Minerva Kustannus, Helsinki 2016.

Hagemann, Karen: ”Mobilizing Women for War: The History, Historiography and Memory of German Women’s War Service in the Two World Wars.” *Journal of Military History* [Lexington], vol. 75, no. 4, October 2011, 1055–1093.

Harrison, Richard W.: *The Berlin Operation 1945*. Grub Street Publishers, 2019.

Hilton, Laura J.: "The Black Market in History and Memory: German perceptions of Victimhood from 1945 to 1948." *German History* [Oxford], vol. 28, no. 4, December 2010, 479–497.

Hussey, Clarkie: “Spouses but Strangers: English World War II Marriages After Separation”. *The Morningside Review*, vol. 10, May 2014, 32–39.

- Hörnfeldt, Helena: ”Jos nyt Amazonia on vielä olemassa, kun olen aikuinen.” Ruotsalaislasten peloista atomipommeja ja ilmastonmuutosta kohtaan. Teoksessa Rinne, Jenni, Anna Kajander, and Riina Haanpää. *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Suomen kansantieteilijöiden yhdistys Ethnos, 2020, 113–144.
- Jähner, Harald: *Aftermath: Life in the Fallout of the Third Reich 1945–1955*. Translated by Shaun Whiteside, London: WH Allen 2021.
- Kalff, Sabine: ”Sensitive Topics, Sensitive Reception. War, Gender, and Cultural Encounter in Marta Hillers’ War Diary, A Woman in Berlin.” Teoksessa *Revue belge de philologie et d’histoire* [Brussels], vol. 98, no. 3, January 2020, 615–642.
- Kim, Olesya: *Defending Democracy: Post war Germany and extremist heritage*. Diss. 2011.
- Kirves, Jenni: *He selvisivät sodasta*. WSOY, 2024.
- Kivimäki, Sanna, Kolehmainen, Marjo & Sumiala, Johanna: ”Tunteet ja tutkimus.” *Media & viestintä* 33.4, 2010, 2–6.
- Kosonen, Päivi: Päiväkirja itsestä ja maailmasta huolehtimisen välineenä. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Sjö, Karoliina & Lalu, Liisa (toim.), *Päiväkirjojen jäljillä. Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Vastapaino, Tampere, 2020, 39–48.
- Langhamer, Claire, et al., editors. *Total War: An Emotional History*. First edition., Oxford, 2020.
- Mac Ginty, Roger: Temporality and contextualisation in Peace and Conflict Studies: The forgotten value of war memoirs and personal diaries. *Cooperation and Conflict*, 57(2), 2021, 191–209.
- Mann, Mendl & Wolfthal, Maurice: *The Fall of Berlin*. Open Book Publishers, 2020.
- Marjanen, Jani & Ihalainen, Pasi: Käsitet historia tutkimusasetteenä. Teoksessa Ihalainen, Pasi & Valtonen, Heli (toim), *Sanat siltana menneeseen: Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki, 2022, 65–91.
- Myllyniemi, Rauni: Miten ymmärtää ja luokitella tunteita? Teoksessa Hänninen, Vilma, ym.: *Muuttuuko ihminen?* Tampere University Press, 2004, 21–22.
- Möbius, Torben: ”World War II Aerial Bombings of Germany: Fear as Subject of National Socialist Governmental Practices.” *Storicamente*, vol. 11, 2015, 1–19.
- Noel, Andrea & Kondracka-Szala, Marta: ”Early Childhood Education during Conflict and Change: Learning from the World War 2 experience of Breslau, Germany/Wroclaw, Poland.” *Social and Education History* 13.1: 2024, 20–37.
- Pine, Lisa: German Women and the home front in the second world war: daily life, work and the impact of war. *Women’s History Review* [Abingdon], vol. 26, no. 4, July 2016, 634–646.
- Plumly, Vanessa D.: ”Passing Acts of Resistance on Postwar Bodily Battlegrounds: Comparative Vulnerabilities in the Autobiographical Works of Hans Massaquoi, Ruth Kluger, and Anonymous/Marta Hillers.” *Feminist German Studies* 37, no. 1 (March 1, 2021): 2021, 61–85.
- Redmann, Jennifer: ””Eine Frau in Berlin”: Diary as History or Fiction of the Self?” *Colloquia Germanica*. Vol. 41. No. 3. Narr Francke Attempto Verlag GmbH Co. KG, 2008, 193–210.
- Rosenthal, Gabriele: ”German War Memories: Narrability and the Biographical and Social Functions of Remembering.” *Oral History*, vol. 19, no. 2, JSTOR, 1991, 34–41.
- Saal, Yuliya von. ”Anonyma: „Eine Frau in Berlin: Geschichte eines Bestsellers.” *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, vol. 67, no. 3, July 2019, 343–376.
- Scheck, Raffael: *Love Between Enemies: Western Prisoners of War and German Women in World War II*. 1st ed., Cambridge University Press, 2021.

- Sjö, Karoliina & Leskelä-Kärki, Maarit: Päiväkirja, minuus ja historia. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Sjö, Karoliina & Lalu, Liisa (toim.), *Päiväkirjojen jäljillä. Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Vastapaino, Tampere, 2020, 11–38.
- Summerfield, Derek: "War and Mental Health: A Brief Overview." *BMJ* [England], vol. 321, no. 7255, July 2000, 232–235.
- Tepora, Tuomas: Mikä tekee "sota-ajasta" muistettavan? *Ennen ja nyt*, nro. 2, 2015, 1–16.
- Tepora, Tuomas: Toisen maailmansodan muistokulttuuri – kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuuriseen muistiin. Teoksessa Ahlbäck, Anders & Laukkanen, Tiia & Oja-järvi, Anni & Tallberg, Teemu (toim.) *Puolustuslinjalla - Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*. Nuorisotutkimusverkosto Kenttä, Helsinki 2017, 127–144.
- Tepora, Tuomas: Kiihkeä historia – tunteet historiantutkimuksessa. Teoksessa Hannikainen, Matti O., Danielsbacka, Mirkka & Tepora, Tuomas (toim.) *Menneisyyden rakentajat: teoriallista historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki 2018, 77–93.
- Tepora, Tuomas: Kuinka tunnehistoriaa tutkitaan? Teoksessa Danielsbacka, Mirkka, ym. *Avaimia menneisyyteen: opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Gaudeamus, 2022, 39–58.